

IRENA ŁAWROWSKA
Uniwersytet w Białymstoku

Królewska rezydencja nad Bugiem – odtworzenie przestrzeni historycznej¹

Słowa kluczowe: rezydencja, Bug, kanały, Młynówka, Błotków, Terespol, Brześć Litewski, ogród, grobla, Szlak Królewski, Wielka Brzeska Droga, Andreas Cellarius, murator włoski i brzeski, Piotr Roncho, Hornostaj, Krzysztof Dorohostajski, Jan Kazimierz Waza, Jan Jerzy Flemming, rewitalizacja

Key words: residence, Bug River, canals, Młynówka, Błotków, Terespol, Brześć Litewski, garden, causeway, King's Road, Great Brest Road, Andreas Cellarius, architect of Brest from Italy, Piotr Roncho, Hornostaj, Krzysztof Dorohostajski, Jan Kazimierz Waza, Jan Jerzy Flemming, revitalization

Krótką wzmianka o rezydencji królewskiej nad Bugiem pojawiła się w 1659 r. w ilustrowanym opisie Polski autorstwa rektora łacińskiej szkoły w Horn (północna Holandia) – Andreasa Cellariusza (ok. 1596–1665)². Autor, nie podając szczegółów, lakonicznie scharakteryzował strukturę architektoniczną rezydencji królewskiej jako włoską. Długo nie udawało się tej tezy ani potwierdzić, ani zakwestionować, gdyż pałac spłonął w połowie wieku XVIII³. Gerard Ciołek, badając rozwój sztuki ogrodowej w Polsce, opierając się na planie Brześcia i Terespoli z 1823 r., słusznie scharakteryzował zespół w Błotkowie jako założenie holenderskie, myląc jednak pałac Flemminga z drugiej połowy XVIII w. z pałacem królewskim z połowy wieku XVII⁴.

Tadeusz Wasilewski w 1990 r. podjął się trudnego zadania omówienia przemian własnościowych w Błotkowie nad Bugiem. Korzystając z bogatego zasobu źródeł historycznych, on także błędnie zlokalizował pałac królewski, uznając, że Flemming skorzystał z dawnego założenia pałacu królewskiego⁵. Błąd ten dostrzegła autorka, analizując *Plan Bressice & Terespole* (druga połowa XVIII w.), a dalsze badania nad przestrzenią historyczną w okolicy Brześcia Litewskiego oraz wykorzystanie nowych technologii analiz przestrzennych pozwoliły zweryfikować tezę Andreasa Cellariusza⁶.

W artykule przedstawiono analizę dawnych map Brześcia i Terespoła, porównano inwentarze z XVI–XVII w. ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych [dalej: AGAD] i Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Mińsku [dalej: NHAB], skomentowano załączone źródła historyczne i podjęto próbę opisu urbanistycznej kompozycji przestrzeni w okolicy Mostu Bużańskiego, który spowodował przemianę po obu brzegach Bugu na początku XVI w.

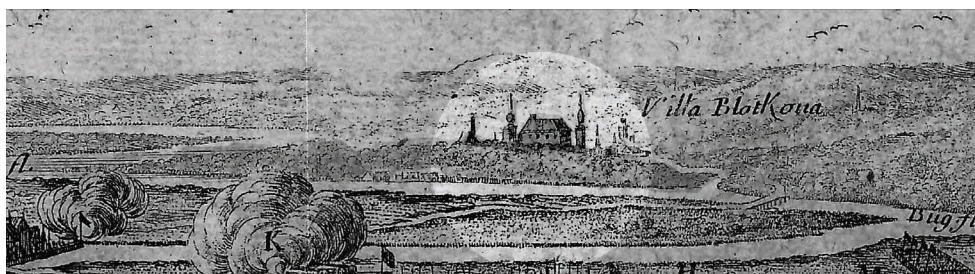
LOKALIZACJA REZYDENCJI: ŹRÓDŁA I METODY

Zastosowanie metod badawczych polegających na weryfikacji danych źródeł pisemnych i kartograficznych, ujednoliceniu map i planów historycznych oraz współczesne narzędzia – QGIS i AutoCad – pozwoliły zlokalizować wiele obiektów na terenie dawnego Brześcia (Litewskiego)⁷. Ważnym punktem odniesienia w tych badaniach była grobla położona za Mostem Bużańskim, na lewym brzegu Bugu. Odzwierciedlona na prawie każdej mapie tego terenu z okresu XVII–XIX w., była odcinkiem Szlaku Królewskiego, znanego też jako Wielka Brzeska Droga, łączącego Kraków i Wilno⁸. Wzdłuż niej pojawiły się obiekty usług komunikacyjnych, jak karczmy, browary, domy gościnne. Kontynuacją tego procesu stał się akt wydzierżawienia trzech pól zamku brzeskiego znajdujących się „za Buhom za ruczaiem Kono-wyckom y za Młynkom [...] po lewej stronie [...] welikoho Hostynca kotorye ydut [...] do Lublyna [...]”⁹. Podstarosta brzeski Fedko Bilykowicz dnia 15 kwietnia 1535 r., na rozkaz starosty brzeskiego Alexandra Iwanowicza Rodkiewicza, dołączył trzy pola do posiadłości Iwana Hornostaja¹⁰, usprawiedliwiając się tym, że z nich „[...] pożytku zadnoho [dla zamku – I.Ł.] nebylo”¹¹. Tak została ukształtowana parcela przyszłego dworu Hornostajów, położona w odległości kilkuset metrów od zamku brzeskiego.

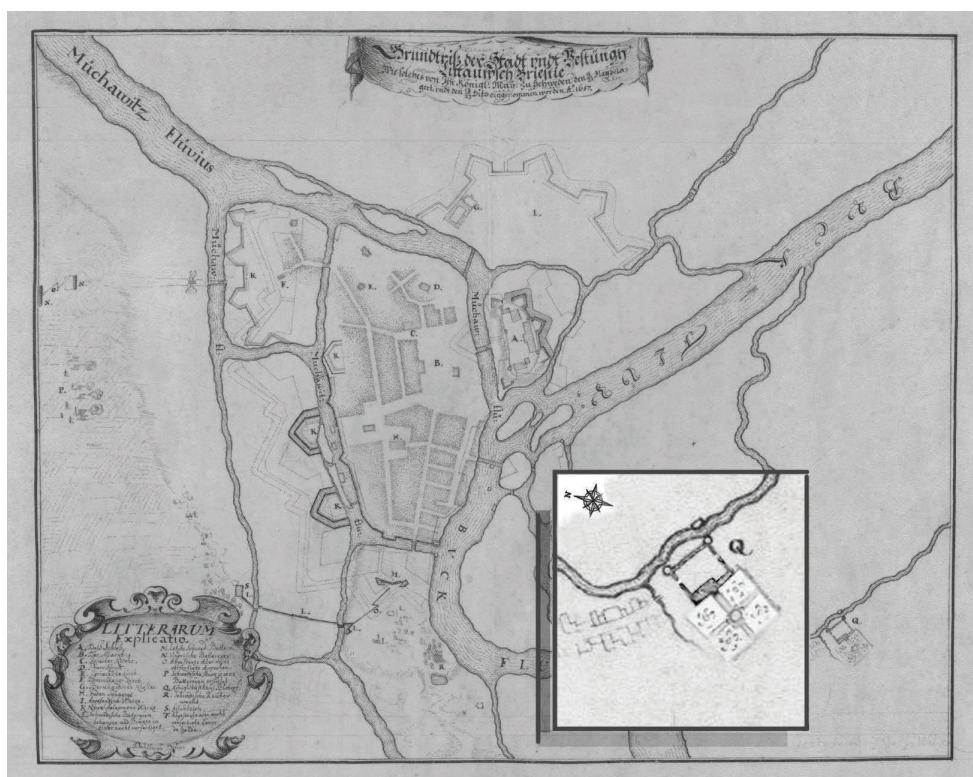
Pierwsze graficzne odzwierciedlenie podmiejskiej rezydencji (Vila Blotkova/ Schloss Blotkowa) sporządził doradca króla szwedzkiego Karola X, inżynier wojskowy Eryk Dahlberg, w 1657 r. Jest to skromny szkic na tle panoramy Brześcia Litewskiego; na planie znajduje się potężny zespół pod literą Q, przedstawiony jako struktura zamknięta, z dwoma wieżami narożnymi usytuowanymi w północnej bryle, z ogrodem z południowej strony budynku (il. 1a–1b).

Najbardziej szczegółowy szkic uzupełniający wiedzę o rezydencji znajduje się na planie odkrytym przez Alaksandra Bielego¹². *Plan von der Stadt Brzesc in Litthauen* w formacie 91 × 50 cm, w skali ok. 1:4000, sporządzony przez J.G.M. von Fürstenhoffa w latach 1710–1732 r., obejmuje przestrzeń ok. 440 ha po obu brzegach Bugu – od gościńca rzeczywistego na północnym zachodzie, do gościńca łuckiego na południowym wschodzie, ujścia Bugu i gościńca krakowskiego na południowym zachodzie. Interesujący nas zespół rezydencjonalny położony za Bugiem, na wschód od gościńca krakowskiego, występuje w legendzie tego planu jako „pałac Poczina” (czyli Pocięja)¹³. Otoczony jest rowem z centralnie położoną kamienicą ozdobioną narożnymi alkierzami, przybudowanymi oficynami, dwoma wieżami narożnymi oraz okazałym ogrodem (il. 2). W okolicy rezydencji znajdują się uliczki obsadzone domami, kościół z ogródkiem i zarosłe starorzecze Bugu.

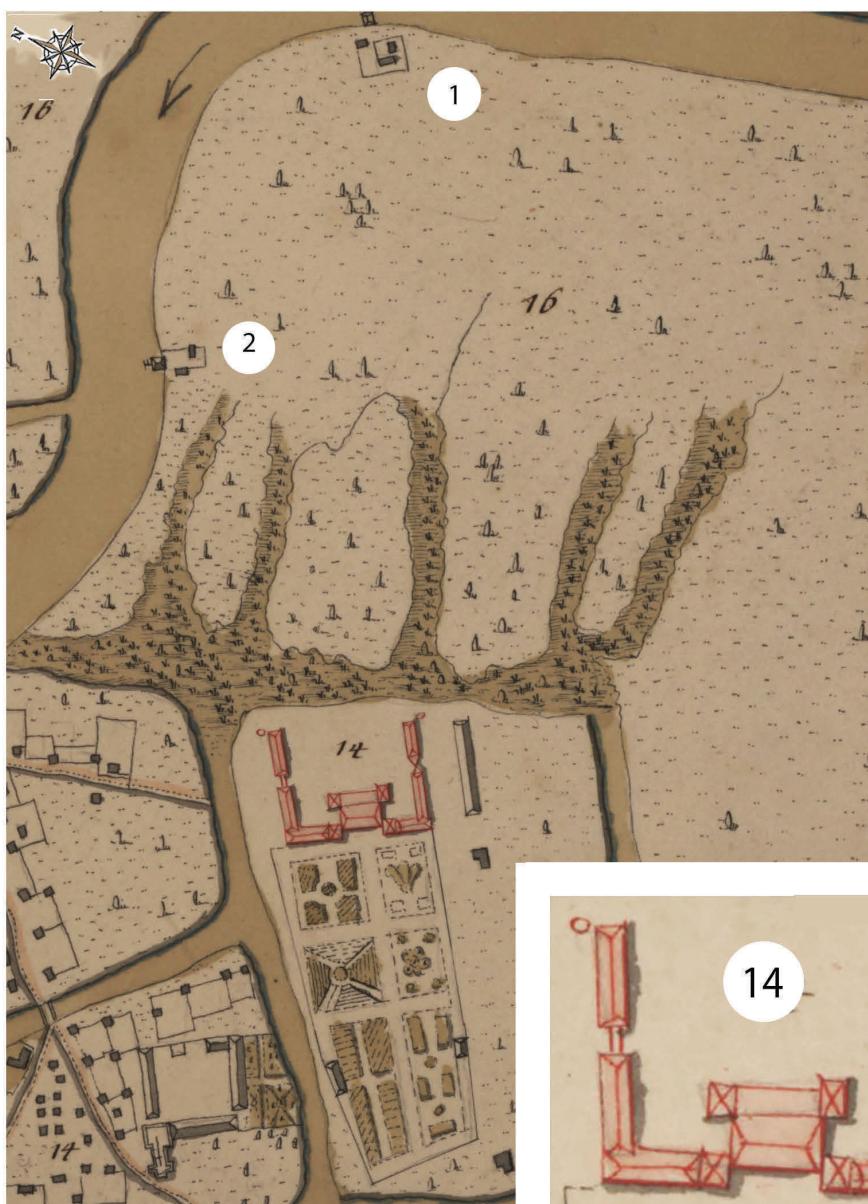
W celu rzetelnego zlokalizowania dawnego zespołu rezydencji we współczesnej przestrzeni zastosowano kryterium wyboru źródeł kartograficznych wy-

1a. Rezydencja królewska w krajobrazie nadbużańskim. Fragment grafiki Erika Jönssona Dahlberga, 1657. Źródło: S. Pufendorf, *De Rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege Gestis commentariorum libri septem elegantissimis tabulis aeneis exornati cum triplici indice*, Norymberga 1696, s. 52
The royal residence in the Bug River scenery. A fragment of an engraving by Erik Jönsson Dahlberg, 1657. Source: S. Pufendorf, *De Rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege Gestis commentariorum libri septem elegantissimis tabulis aeneis exornati cum triplici indice*, Nuremberg 1696, print N 52

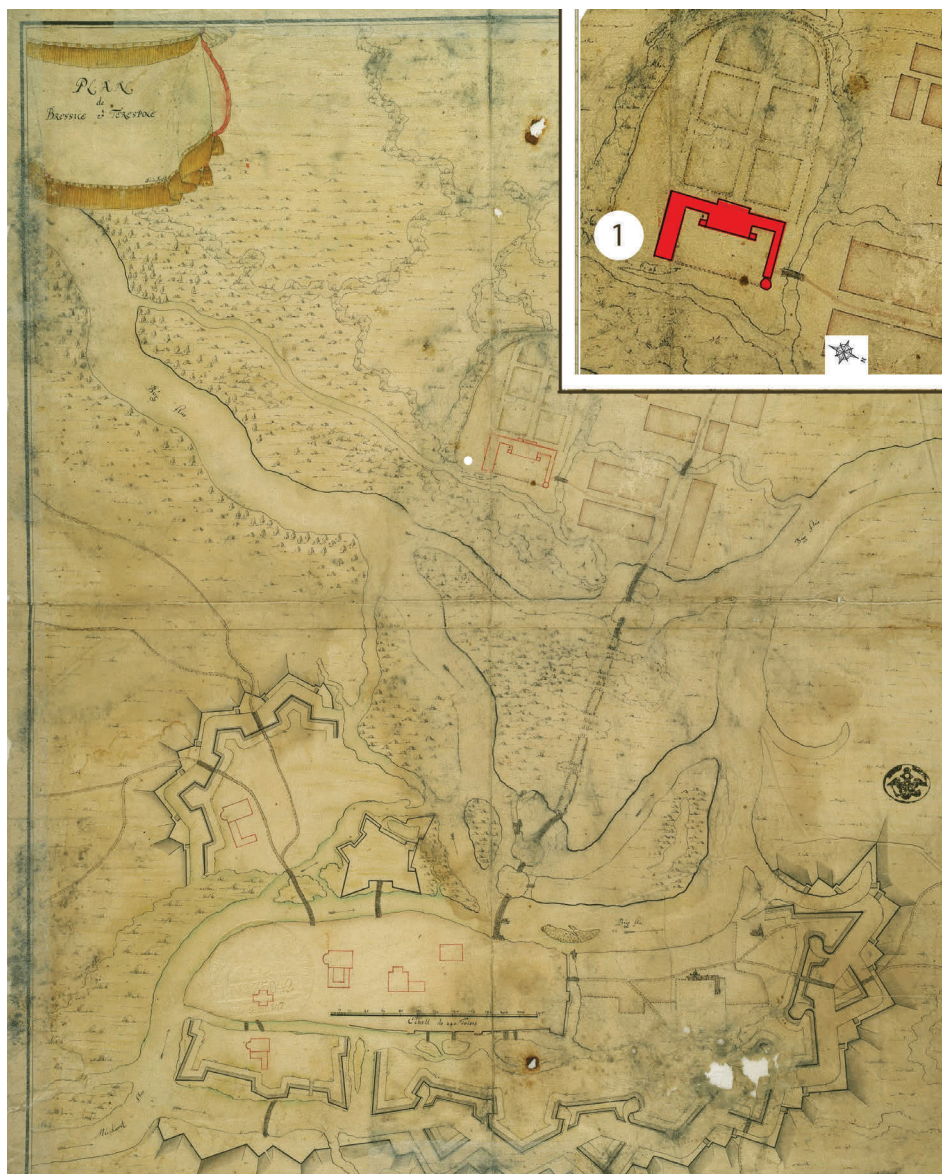

1b. Rezydencja królewska w krajobrazie nadbużańskim. Fragment planu Brześcia [Lit.] wg Erika Jönssona Dahlberga, 1657. Źródło: Kungliga biblioteket (Royal Library of Sweden), Handrit: vol. 41:16b, no. 10782
The royal residence in the Bug River scenery. A fragment of a plan of Brest [Lithuanian] by Erik Jönsson Dahlberg, 1657. Source: Kungliga biblioteket (Royal Library of Sweden), Handrit: vol. 41:16b, no. 10782

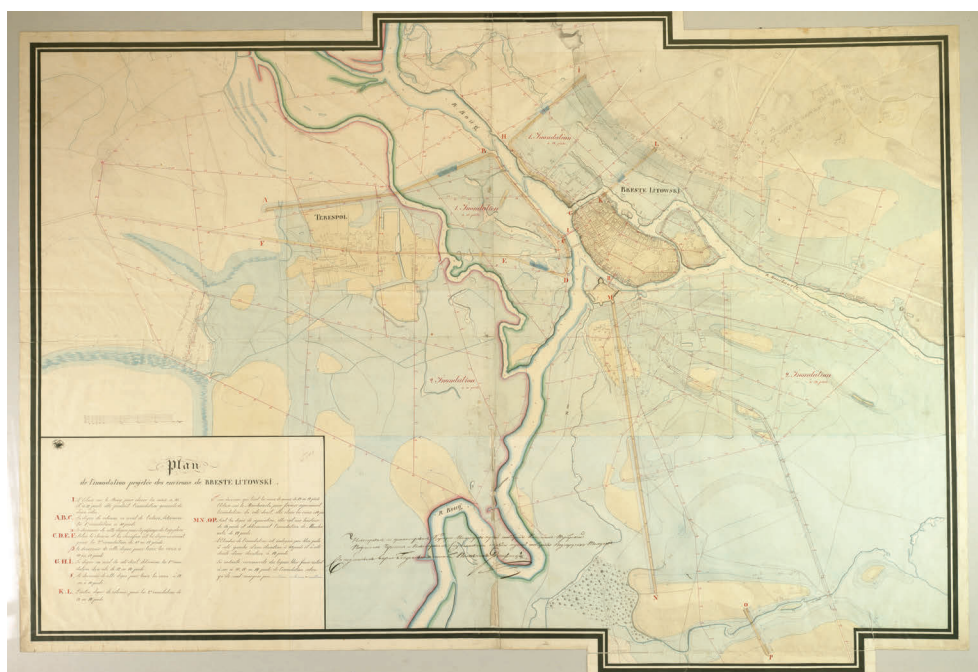
2. Rezydencja królewska w Błotkach nad Bugiem, początek XVIII w. Legenda (zachowana numeracja wg planu): 1, 2 – młyny o jednym i dwóch kołach, 14 (zachowana numeracja wg planu) – pałac (kamienica z alkierzami, oficynami, wieżami). Źródło: *Plan von der Stadt Brzesc in Litthauen*, fragment, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, sygn. SX 48601

The royal residence in Błotków on the Bug River, the beginning of the eighteenth century.
Key: 1, 2, one- and two-wheel mills; 14 (the numbering preserved as per the plan), the palace (a tenement house with alcoves, annexes and towers). Source: *Plan von der Stadt Brzesc in Litthauen*, a fragment, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, sign. SX 48601

3. Rezydencja królewska na planie Brześcia i Terespola, połowa XVIII w. Legenda: 1 – pałac (kamienica). Źródło: *Plan de Bressie et Terespole*, AGAD, Zbiór Kartograficzny, f. 402, 69-30. <http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/402/album/69-30/index.html> [dostęp: 6 XII 2023]. Plan mógł powstać przed 1754 r., prawdopodobnie jest powiązany z mecenatem Heinricha von Brühla, zaprzyjaźnionego z Czartoryskimi.

The royal residence on a plan of Brest and Terespole, mid-eighteenth century. Key: 1, the palace (a tenement house). Source: *Plan de Bressie et Terespole*, The Central Archives of Historical Records, A Cartographic Collection, f. 402, 69-30. <http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/402/album/69-30/index.html> [access: 6 XII 2023]. The plan may originate from before 1754, and is probably linked with the patronage of Heinrich von Brühl, a friend of the House of Czartoryski

4. Plan zatopienia terytorium w okolicy dawnej grobli i Mostu Bużańskiego, 1825 r. Źródło: Brzesc-Litewski et de Térespol: *Servant à démontrer Les Manœuvres D'eau. Pour La Défense de ces Places* (1825), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 96-12

A plan of the flooding in the area of the former causeway and the Bużański Bridge, 1825. Source: Brzesc-Litewski et de Térespol: *Servant à démontrer Les Manœuvres D'eau. Pour La Défense de ces Places* (1825), The Central Archives of Historical Records, A Cartographic Collection, sign. 96-12

posażonych w: linijkę skali architektonicznej, oznaczenia mostów i obiektów komunikacyjnych oraz obiektów dawnych pozostających we współczesnej przestrzeni, a także obiektów blisko wielkiej grobli. Szczegółowość odnotowanych dróg mostów przerzuconych przez rowy, z których jeden występuje już w dokumentacji XVI-wiecznej jako „ruczaj konowycki”, łączących rezydencję z zamkiem i Wielką Brzeską Drogą, stały się decydującym warunkiem wyboru map¹⁴. Zgodnie z tymi kryteriami do analizy wybrane zostały:

*Grundtriß der Stadt Brische in Littauwen Wie solche Anno 1657 den 11/21 Majß von Ihr Königl. Majß: zu Schweden lagert und den 13/23 Dito erobert worden*¹⁵;

*Grundriß der Stadt und festünh Littauwsch Briestie Wie solches von Ihr Königl: Majß: zu Schweden den 11/21 belagert undt den 13/23 Dito eingenommen worden A: 1657 (il. 1b)*¹⁶;

Plan von der Stadt Brzesc in Litthauen, w formacie 91 × 50 cm, w skali ok. 1:4000, sporządzony przez J.G.M. von Fürstenhoffa w latach 1710–1732 (il. 2);

Brzesc-Litewski et de Térespol: Servant à démontrer Les Manœuvres D'eau. Pour La Défense de ces Places (1825)¹⁷ (il. 4);

Plan Bressice & Terespole (druga połowa XVIII w.)¹⁸ (il. 3);

5. Lokalizacja rezydencji z zastosowaniem oprogramowania QGIS 3.16 wg metody kombinowanej: a) mapa 7, 1825 r., oznaczenie granicy zatopienia przestrzeni w okolicy pałacu Flemminga; b) mapa geodezyjna z granicą zatopienia, 1965 r.; c) nakładanie mapy z 1710 r. z budowaniem rezydencji; d) granica zatopienia na planie z 1837 r. w połączeniu z OCM. Oprac.: O. Medvedevsky; I. Ławrowska; AGAD, Zespół Kartograficzny, sygn. 48-18, s. 9

Siting of the residence with QGIS 3.16 software using the combined method: a, map no. 7, 1825, marking the limits of the flooding of the Flemming's palace area; b, a geodetic map showing the flooding range, 1965; c, a 1710 map of the residence construction laid over; d, the flooding range on a 1837 plan with the OCM. Prepared by O. Medvedevsky, I. Ławrowska; The Central Archives of Historical Records, A Cartographic Collection, sign. 48-18, p. 9

6. Synagoga i domy mieszkalne zbudowane w Brześciu [Lit.] przez zespół Piotra i Mikołaja Ronchów po pożarze z 1568 r. Fragment rysunku E.I. Dahlberga. Fragment panoramy Brześcia z 1657 r. Źródło: Kungliga Biblioteket i Stockholm, sygn. C.X.G.B. 41, 16 a

A synagogue and residential houses built in Brest [Lithuanian] by the team of Piotr and Mikołaj Roncho after the 1568 fire. A part of a drawing by E. I. Dahlberg. A fragment of the Brest landscape from 1657. Source: Kungliga Biblioteket in Stockholm, sign. C.X.G.B. 41, 16 a

*Plan połączenia rzeki Bugu z Muchawcem pod miastem Brześciem. Tudzież rozdzielenie Bugu powyżej tegoż miasta, sporządzony w roku 1791, miesiąca junii*¹⁹;

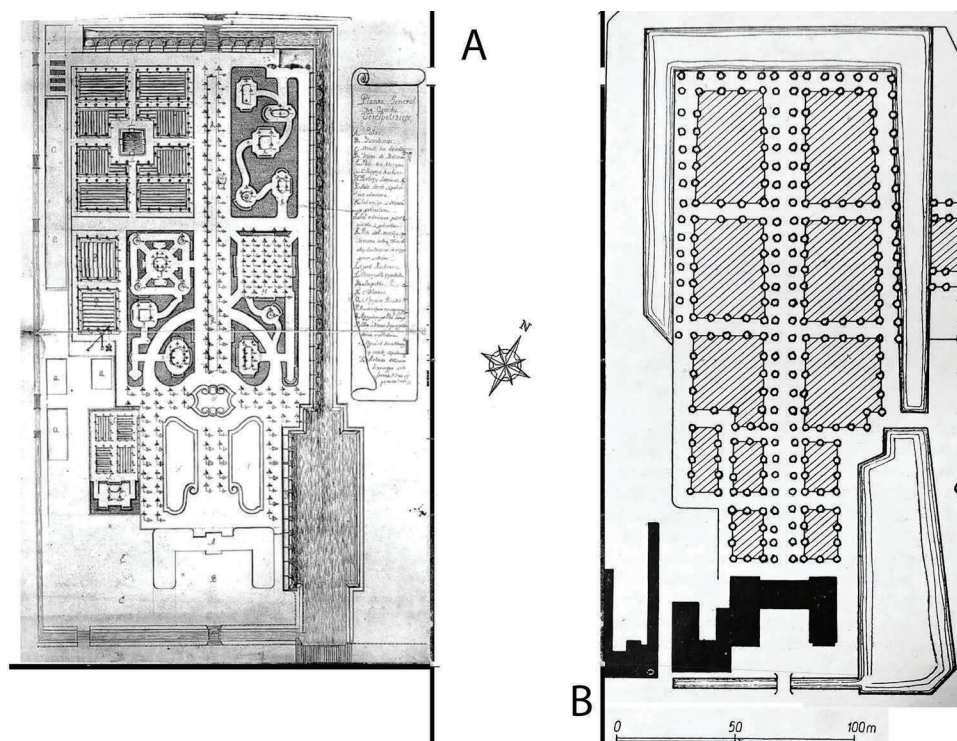
*План окрестности крепости Брест-литовской, инструментально снятый в 1837 году*²⁰ (il. 9);

*Plan de l'inondation projetée des environs de Breste Litowski*²¹.

Ten ostatni plan jest graficzną częścią projektu inżynierów kapitana Szuberskiego i podpułkownika Jacksona. Celem było zatopienie ok. 1237 ha po obu brzegach Bugu w okolicy Brześcia i Terespoła. Podtopienie tak olbrzymiego obszaru na wysokość do 14 stóp (4,26 m) gwarantowało kilka zapór o wysokości 10–12 stóp (3,04–3,6 m).

Źródło to pozwoliło na odkrycie ważnego szczegółu: regularne kanały XVIII-wiecznego pałacu Jerzego Flemminga połączone zostały z kanałem²² otaczającym terytorium o kształcie zbliżonym do trapezu, znajdującym się po wschodniej (lewej) stronie dawnego Szlaku Królewskiego lub Wielkiej Brzeskiej Drogi²³. Na tym planie szczegółowo odzwierciedlony został rów nazywany w dawnych czasach „ruczajem konowycskim”. Jest on bardziej regularny, poszerzony i pogłębiany dla celów melioracyjnych, organizacji pobierania myta oraz wspierania pracy dwóch młynów wodnych.

Niektóre powody i szczegóły przemian wokół rezydencji w XVIII w. ukazuje legenda *Planu połączenia rzeki Bugu z Muchawcem pod miastem Brześciem*. Dzięki temu planowi udało się zlokalizować obiekty wspomniane w aktach dworu Hornostajów i należące do infrastruktury komunikacyjnej: komory, myta, karczmy²⁴. Było to pomocne przy lokalizowaniu dawnego zespołu rezydencji królewskiej w Błotkowie z zastosowaniem kombinowanej metody badawczej i połączenia metod progresji kartograficznej (uzupełnienie najstarszych map udokumentowanymi zmianami przestrzeni) z retrogresją (eliminacja udokumentowanych zmian przestrzeni z materiałów kartograficznych opracowanych w późniejszym od rekonstruowanego okresie)²⁵. Według tej metody zastosowane zostało skalowanie (doprowadzenie map historycznych do jednej skali), wykluczenie lub dopełnienie w trakcie weryfikacji zebranych danych, co pozwoliło na zmniejszenie obszaru po-

7. A – plan pałacu i ogrodu J. Flemminga w Terespolu, XVIII w.; B – ogród pałacowy w Błotkowie, pow. Biała Podlaska, stan z początku XIX w. Rekonstrukcja Gerarda Ciołka. Źródło: A – Muzeum

Czartoryskich, Kraków, nv. no. MNK XV-Rr.2353, wg J. Kowalczyk, *Główne problemy badań nad architekturą późnobarokową w Koronie i na Litwie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1995, t. 40, z. 3–4, s. 199; S. Malawski, *The style of regular irregularities rococo gardens and their reception in Polish garden art of the 18th century*, „Roczniki Humanistyczne” 2019, Vol. 67(4), s. 107; B – G. Ciołek, *Zarys historii kompozycji ogrodowej w Polsce*, Łódź 1955, s. 25–26

A, a plan of J. Flemming's palace and garden in Terespol, the eighteenth century; B, the palace garden in Błotków, the district of Biała Podlaska, as of the beginning of the nineteenth century.

Reconstructed by Gerard Ciołek. Source: A, Czartoryski Museum, Kraków, nv. no. MNK XV-Rr.2353, in J. Kowalczyk, *Główne problemy badań nad architekturą późnobarokową w Koronie i na Litwie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1995, vol. 40, issue 3–4, p. 199; S. Malawski,

The style of regular irregularities rococo gardens and their reception in Polish garden art of the 18th century, „Roczniki Humanistyczne” 2019, Vol. 67(4), p. 107; B, G. Ciołek, *Zarys historii kompozycji ogrodowej w Polsce*, Łódź 1955, pp. 25–26

szukiwań. Pomocnymi, a w pewnych sytuacjach jedynymi źródłami weryfikacji map były historyczne materiały pisemne.

POCZĄTKI REZYDENCJI: WŁAŚCICIELE I PIERWSI BUDOWNICZOWIE

Parcela jako część Błotek we własności wójta brzeskiego Pawła Czarnego Opatkowicza (Paulus de Opatkowice haeres)²⁶ została sprzedana 5 stycznia 1512 r.

Iwanowi Sapieże (zm. 1517). Wkrótce przeszła ona na Iwana Hornostaja (zm. 1577), któremu można zawdzięczać trafny wybór miejsca oraz wydzierżawienie tej parceli w celu budowy przyszłej rezydencji z widokiem na Bug i zamek brzeski.

Budowę rezydencji rozpoczęto w drugiej połowie XVI w. Po wielkim pożarze brzeskim w roku 1568 król, dając mieszkańcom Brześcia przywilej na murowane budownictwo, nakazał Żydom wystawić domy murowane lub na podmurowaniu w okresie dziewięciu lat²⁷. W związku z tym przed pogorzelcami, którzy w większości byli Żydami, pojawił się problem poszukiwania fachowców cechu murarskiego. W lipcu 1568 r. syndyk Szaul Wal ben Iehuda (1541–1617), mytnik Lipman Szmerlejewicz i poborca Mendel Isaakowicz zawarli w Warszawie ugodę z Piotrem Ronchem, murarzem pochodzenia włoskiego, na produkowanie cegły oraz budowę prywatnych kamienic i synagogi w Brześciu²⁸.

Jak można podejrzewać, oczekiwano przedsięwzięcia budowlanego na szeroką skalę. Wbrew temu Roncho zawarł jeszcze jedną ugodę, tym razem z wojewodą mińskim i przyszłym wojewodą brzesko-litewskim Gabryełem (Hawryła) Hornostajem (zm. 1587)²⁹. Powodem były nieopłacone rachunki przez zleceniodawców brzeskich i wielkie straty oceniane przez muratora na 700 kop groszy litewskich³⁰. Problem co prawda został szybko rozwiązany, bo już dnia 22 listopada 1570 r. Roncho, w tym momencie posiadacz własnego domu w rynku i mieszczanin brzeski, zwraca się do Hornostaja, który zapłacił mu: „zupelną za wszythkę robothę [...] półczwarthasta beczech zytha miary Brzesckiey dobrej”, tłumacząc, że nie mógł wyrobić zapowiadanego, bo miał on w Brześciu pilną robotę.

Piotr Roncho wyjaśnia także:

w roku theraźniejszym siedmdziesiąthem przed wielką nocą znowili byli z iego Mścią panem Gabrieliem Hornostaiem wojewodą Mieńskim i Starostą Mieńskim i Kamienieckim, zmurowac iego Msci sklepow dwa a piwnicę trzecią w ymieniu Jego Msci wedlia Brzescia w Bołothkwie kthorą robote mielismy byli wystawic i zdac na święthy Marcin w roku theraźniejszym siedmdziesiąthem przeszły, kthorych sklepow i piwnicę miara i sposob iako się miały murować zna[th]nie i mianowicie w liście moim Piotrowem pierwey Jego Msci panu Wojewodzi©e na upewnienie tej robothy ode mnie danym iest iasnie dołożono³¹.

W tym samym liście Piotr Roncho deklaruje, że już na święta Ofiarowania Maryi Panny³² (czyli prawie za rok) wystawi wszystko według ugody: „[...] Swoim własnym kosztem i nakładem, [...] z własnej cegły i używając dobrego wapna [...]”, a jeśli jakakolwiek szkoda albo „[...] porysowanie, murów nastąpi, my sami własnym kosztem i nakładem poprawiać będziemy powinni”³³. Deklaracja ta, po włosku, została własnoręcznie podpisana przez Piotra i Mikołaja Ronchów a Adam Pocię (Hipacy, 1541–1613), w tym czasie pisarz ziemski brzeski, zaświadczył akt pieczęcią³⁴. O uczciwości muratora świadczą występujące w późniejszych źródłach pisanych „piwnice sklepiaste”. Jak długo Piotr i Mikołaj Ronchowie byli zatrudnieni przy budowie rezydencji nad Bugiem, póki co nie wiemy. Widziano ich później na budowie Fary w Grodnie.

Na temat charakteru zastosowanych w rezydencji technik budowlanych możemy wnioskować, przyglądając się budynkom wzniesionym w tym okresie w „Jüden schtadt” Brześcia Litewskiego, do których budowy także był zatrudniony zespół Roncha. Można tu dostrzec zastosowanie ryzalitów, wykuszów, pograżony dach i attyk, które nawiązywały do architektury włoskiej Padwy, skąd pochodził fundator i pracodawca Piotra Roncha – Szaul Wal ben Iehuda³⁵. Na początku XVII w. prace budowlane w rezydencji mogli kontynuować rodacy Roncho: Giovanni de Melan z braćmi i Giovanni Malinverni z Piuro, murator i mieszczanin brzeski, oraz jego współnik i zięć Jan Kaczyński³⁶.

Po dwóch dziesięcioleciach (1591) Beata Jendrzeewna Lopiananka³⁷ Hornostajewa Heronimowa (synowa Gabryela), wojewodzina brzeska, „z wielkiej potrzeby” pod zastaw w 1400 kop groszy litewskich³⁸ odstąpiła rezydencję razem z wsią Błotków kanclerzowi Wielkiego Księstwa Litewskiego [dalej: WKL] Lwowi Sapieżowi. Krótko po kanclerzu, w latach 1594–1596, Błotków razem z rezydencją przeszły na marszałka dworskiego – Krzysztofa Monwida Dorohostajskiego (1562–1615). Podobnie przed tym, jak 15 czerwca 1609 r. „imiennie w Błotkowie nad Bugiem” ofiarował królowi Zygmuntovi II, marszałek dworski doprowadził ją do poziomu rezydencji królewskiej, choć pozostawał właścicielem majątku do samej śmierci³⁹. Następca tronu, Jan Kazimierz Waza (1609–1672), sprzedał rezydencję Cyprianowi Pawłowi Brzostowskiemu (zm. 1689), pisarzowi i referendarzowi WKL, który wszedł w posiadanie dóbr Błotkowa z rezydencją aktem z dnia 24 maja 1668 r.⁴⁰

REZYDENCJA WEDŁUG INWENTARZY

Mało znany *Inwentarz spisania majątności Błotkowa w województwie Brzeskim leżących...* Krzysztofa Monwida Dorohostajskiego, marszałka WKL, sporządzony został przez sekretarza królewskiego Mikołaja Isiora krótko po śmierci właściciela (1615). Znajduje się w Narodowym Archiwum Historycznym w Mińsku⁴¹. Młodszy o 80 lat od aktu wydzierżawienia parceli „za Bugiem i mostem Konowycskim” (1535) i o 26 lat od *Inwentarza imienia i dworu błotkowskiego...*, znajdujących się w aktach Hornostajów ze zbiorów Archiwum Potockich z Radzina w AGAD, ze względu na treść jest źródłem istotnym dla odtworzenia przestrzeni rezydencji w momencie jej przekazania królowi⁴².

Porównanie treści źródeł z 1535, 1589, 1591 i 1615 r. wskazuje, że główne obiekty rezydencji zostały postawione w tym miejscu jeszcze za Hornostajów, czyli w drugiej połowie XVI w.⁴³ Centralne miejsce w rezydencji zajmuje budynek gospodarski, który występuje w inwentarzu z roku 1589 jako „Dom, w którym Jego miłość mieszka”, w inwentarzu z 1591 r. – jako dom wielki, z którego „Dom Nowo pobudowany”, a w 1615 r. na miejscu centralnym stoi kamienica⁴⁴, zbudowana za czasów Dorohostajskiego. Każdy z budynków został opisany jako trzykondygnacyjny (piwnica, parter i piętro), ze sklepionymi piwnicami i ganikiem o dwóch filarach. Niejednolitość tekstów opisów i inwentarzy, w których ta sama przestrzeń występuje jako: sień, izba, świetlica lub komnata, nie pozwala na szczegółowe porównywanie wszystkich elementów rezydencji, ale wskazuje etapy jej rozbudowy⁴⁵.

W roku 1615 rezydencja posiadała okazały ogród, była otoczona szerokim rowem ze „zwodzonym mostem na łańcuchach”, za nim znajdowała się brama od miasta – zachodnia, z muru pruskiego, ze strzelnicami, wietrznikiem i dzwonkiem. Naprzeciwko niej natomiast usytuowana była brama prowadząca do wielkiego młyna, zbudowanego z pruskiego muru i do łaźni prostej koło tego młyna, na odnodze Bugu⁴⁶.

Cała przestrzeń rezydencji była podzielona na strefy: reprezentacyjną, ogrodową i gospodarczą, która według zasad organizacji dworu magnackiego była odizolowana. Strefa gospodarcza rozpoczynała się na wprost od bramy wjazdowej, z której możliwe było wejście do kuchni z ogniskiem i kominem murowanym, do piekarni, do potrzebnych komórek i do izby do wydawania potraw.

Część reprezentacyjna natomiast otwierała się sklepistym tarasem (gankiem) o dwóch filarach, z szerokim wejściem do salonu z kręconymi schodami i z metalowymi drzwiami ufarbowanymi na czerwono, zegarem nad szklanymi drzwiami do ogrodu. Ogród wabił roślinami ozdobnymi, wielkim sadem z różnymi drzewami owocowymi i ozdobną fontanną z rzeźbą „na kształt bawoła”⁴⁷.

W ostatnim dziesięcioleciu XVI i pierwszym XVII w. rezydencja została przebudowana, pojawiła się nowa kamienica, z czterema potężnymi alkierzami. Sklepienie kamienicy można określić jako „dach zamczysty”, z pokryciem dachówką i baniami złocistymi nad nim. Prawdopodobnie w tym okresie zbudowano też nową oficynę, symetrycznie po obu stronach podwórza.

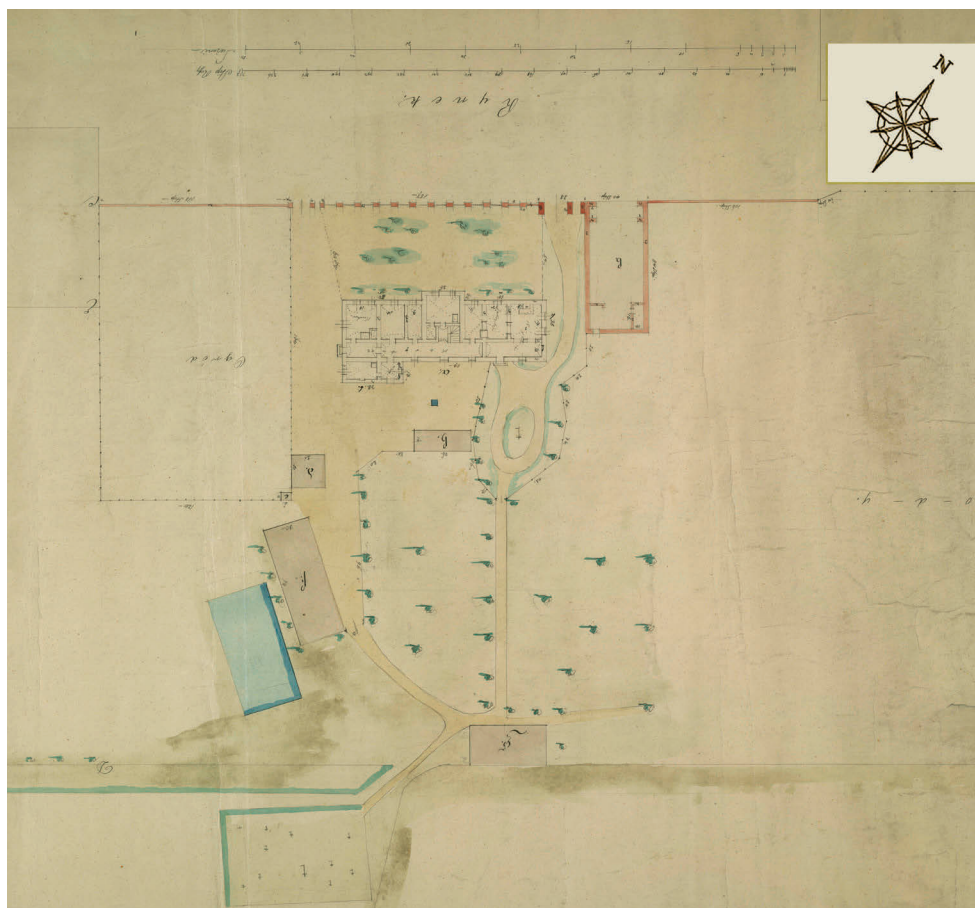
Inwentarz z 1615 r. przedstawia wyposażenie wnętrza rezydencji. Dowiadujemy się z niego o kilku szczegółach wystroju – marmurowej posadzce, weneckich obrazach na ścianach (bez większych konkretnych i nazwisk artystów), ozdobnym obiciu i materii szpaler, nakryć, zasłon w przemyślanych i jednolitych kolorach. W sypialni, gdzie stoi łóżko orzechowe włoskiej roboty z baldachimem ozdobionym herbem, znajdujemy komin „z wilkami włoskimi” i „wszystkim aparatem do nich”.

Inwentarz, przedstawiając każdy szczegół wyposażenia – mebli, naczyń stołowych, wśród których wspomina się rzeczy wykonane ze szkła francuskiego i gdańskiego, ozdób dekoracyjnych – pozwala również uzupełnić wymiary konkretnych pomieszczeń nieistniejącej dziś rezydencji. Dzięki szczegółom obicia ścian tkaniną w czerwone i zielone pasy: „wszerz łokci cztery y wzdłuż w koło izby łokci pięćdziesiąt jeden i pul”⁴⁸ udało się ustalić wielkość izby stołowej (70 m) ulokowanej na pierwszym piętrze kamienicy,

Przez kilka kolejnych dziesięcioleci pałac pozostawał we własności królów: do 1634 r. – Zygmunta II, a później, aż do roku 1667, Jana Kazimierza Wazy⁴⁹. W roku 1657 zostało to udokumentowane przez Dahlberga, a w roku 1659 wspomniane przez Celariusza. Graficzne odzwierciedlenie nie różni się od treści inwentarza z 1615 r.

Ostatni ze znanych dziś planów rezydencji występuje na wspomnianym wyżej planie J.G.M. von Fürstenhoffa (il. 2), sporządzonym na początku XVIII w. Kompozycja przestrzenna składa się z siedmiu połączonych murowanych budynków. Centralną część zajmuje kamienica z alkierzami, a z całego zespołu roztacza się widok na Młynówkę (ruczaj Konowycki) oraz na Bug i zamek brzeski.

Przeprowadzone ujednolicenie map pomogło skonkretyzować wymiary zespołu przed zniszczeniem. Według planu wielkość całego zespołu wynosiła ok.

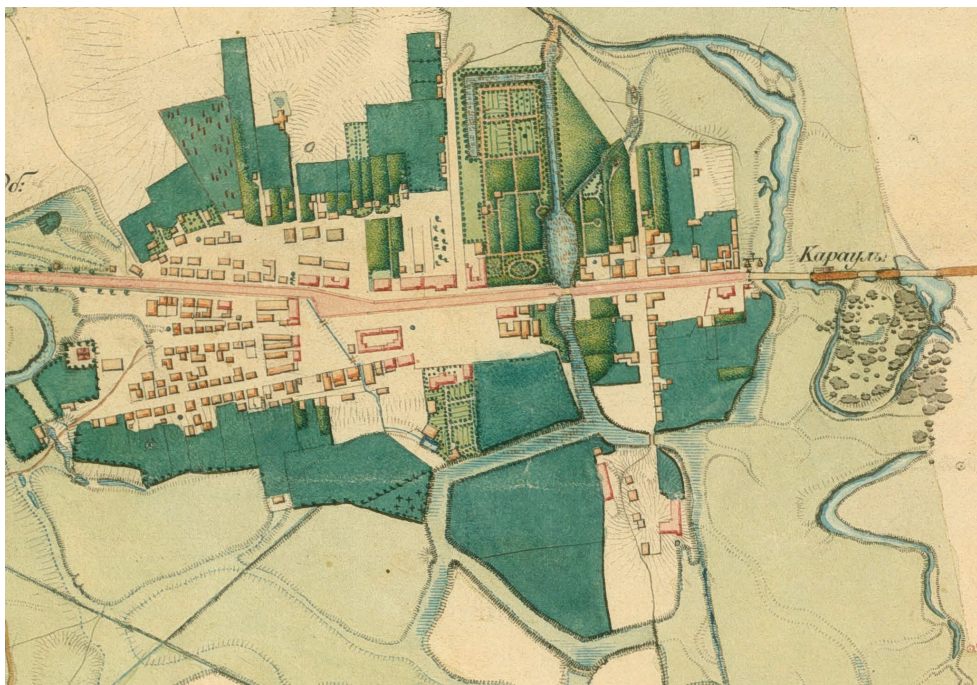

8. Ogrody dominikańskie usytuowane z południowo-zachodniej strony rezydencji królewskiej wg planu sytuacyjnego terytorium zgromadzenia oo. Dominikanów w Terespolu. Źródło: AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 561, k. 6

Dominican gardens, situated to the south-west of the royal residence, as per a situation plan of the Congregation of Dominican Friars territory in Terespol. Source: The Central Archives of Historical Records, A Cartographic Collection, sign. 561, k. 6

3,5 ha, z powierzchnią zabudowy ok. 2972 m². Pod samą kamienicą (lub domem wielkim) razem z alkierzami powierzchnia zabudowy wynosiła 1081 m²⁵⁰. Parametry zespołu budynków razem z oficynami to: długość – ok. 111 m, a szerokość – ok. 87 m.

Zlokalizowanie rezydencji królewskiej w pobliżu pałacu ogrodowego Jana Jerzego Detlova Flemminga (1699–1771) oraz kanały połączone ze sobą w różnych układach zainspirowały autorkę do opisu urbanistycznej kompozycji całego obszaru wokół Mostu Bużańskiego. Zbudowano go według przywileju królewskiego ofiarowanego Mojżeszowi Mordyszewiczowi 9 listopada 1513 r. Konstrukcja mostu pozwalała na podział towarów przeznaczonych do eksportu i importu, co wpłynęło

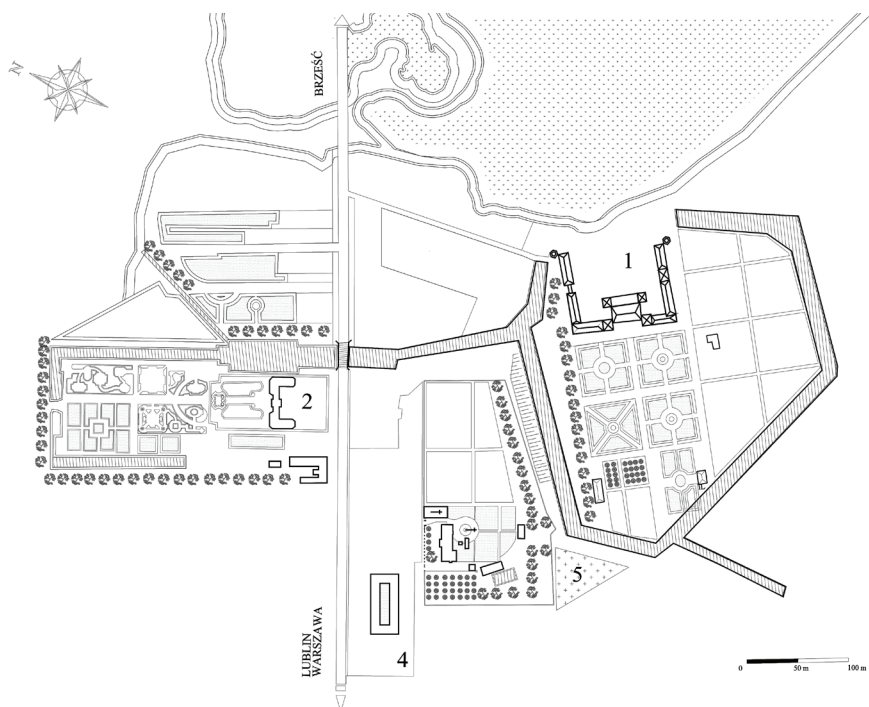
9. System ogrodowych kanałów Terespoła i pozostałości budynków rezydencji królewskiej.
Fragment planu w okolicy twierdzy Brześcia Litewskiego, 1837 r. Źródło: AGAD, Zbiór
Kartograficzny, sygn. 48-18, [k. 9]

**A system of garden canals in Terespol and the remains of the royal residence buildings.
A fragment of a plan of the Lithuanian Brest fortress area, 1837. Source: The Central Archives
of Historical Records, A Cartographic Collection, sign. 48-18, [k. 9]**

na ukształtowanie przestrzeni zarówno na prawym, jak i lewym brzegu Bugu. Na prawym brzegu, po pożarze w roku 1525, zbudowano giełdę i dom gościnny, zupełnie zmieniono zabudowę⁵¹. W tym samym czasie przemiany objęły także lewy brzeg zabudowy położony na południe od mostu. Ściśle powiązana z otoczeniem, współpracująca z zamkiem brzeskim, dominowała w krajobrazie nadbużańskim do połowy XVIII w. Rezydencja J. Flemminga, zbudowana w wieku XVIII po północnej stronie gościńca (grobli, Wielkiej Brzeskiej Drogi), została ulokowana prostopadłe w stosunku do niego. W przestrzeń pomiędzy dwoma rezydencjami wpisano prostokątny plac rynku i klasztor oo. Dominikanów z okazałym ogrodem (il. 8).

NOTABENE

Pałacowo-ogrodowa rezydencja królewska nad Bugiem została zaprojektowana i zbudowana po południowej stronie Mostu Bużańskiego w drugiej połowie XVI/na początku XVII w. przez muratorów włoskiej szkoły budownictwa. Woda miała zasadnicze znaczenie dla kompozycji przestrzennej zespołu rezydencji królewskiej w Błotkowie nad Bugiem, walory krajobrazu nadbużańskiego zostały zaakceptowane i przyjęte jako cechy układu przestrzennego.

10. Rekonstrukcja urbanistycznej kompozycji Terespolu (Błotkowa) w połowie XVIII w. Źródło: AGAD, Zbiór Kartograficzny, f. 402-561, k. 6, 1852 r.; Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, sygn. SX 48601; Terespol – plan ogrodu przy pałacu Flemmingów, połowa XVIII w. Źródło: Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, J. Kowalczyk, *Główne problemy...*, s. 199. Legenda: 1. rezydencja królewska; 2. rezydencja Flemminga; 3. zespół klasztoru oo. Dominikanów; 4. rynek; 5. cmentarz

A reconstruction of the urban composition of Terespol (Błotków) in the mid-eighteenth century. Source: The Central Archives of Historical Records, A Cartographic Collection, sign., f. 402-561, k. 6, 1852; Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, sign. SX 48601. Terespol, a plan of the Flemming's palace garden, mid-eighteenth century. Source: Czartoryski Library in Kraków, in J. Kowalczyk, *Główne problemy...*, p. 199. Key: 1, the royal residence; 2, Flemming's residence; 3, the monastery complex of Dominican Friars; 4, the market place; 5, a cemetery

Architektura pałacu, wyposażenie wnętrz i obszerność zespołu są porównywalne z innymi zespołami pałacowymi zbudowanymi w drugiej połowie XVI i w XVII w. na terenie I Rzeczypospolitej. Najbliższą analogią oraz pretekstem do dalszych badań jest pałac następcy króla Jana Kazimierza – Jana III Sobieskiego (1629–1696) zbudowany przez architekta Augustyna Wincentego Locciego (1640–1732) w Wilanowie.

Pytanie o architekta czy architektów, którzy doprowadzili rezydencję do kompozycji odzwierciedlonej na planie z kolekcji J.G.M. von Fürstenhoffa, pozostawiamy na razie otwarte. Za czasów Augusta Mocnego (1670–1730) sztuka ogrodowa była bardzo ceniona. W roku 1698 został zainaugurowany królewski zespół architektoniczny, w gronie którego działał Johann Friedrich Karcher – projektant założeń ogrodowych. W połowie kolejnego stulecia architekt J.F. Knöbel (1724–

1792) sporządził projekt pałacu z ogrodem dla faworyta Augusta III (1696–1763) – Henryka Brühla (1700–1763)⁵². Charakterystyczne cechy technik architektonicznych zastosowanych w jego pałacu na Woli w Warszawie można dostrzec także w anonimowym projekcie pałacu Flemminga w Terespolu (il. 7-a). Na planie Brzeźcia i Terespolu (nr 4), który wskazuje na próbę zlokalizowania zabudowy nowego miasta – Terespolu, na karcie po niemiecku napisano: „Brühl”. Czy Henryk Brühl odegrał jakąś rolę w kształtowaniu i wzniesieniu Terespolu, czy któryś z właścicieli Terespolu tylko skorzystał z protekcji pierwszego ministra? Dalsze badania pomogą odpowiedzieć na te pytania, jak również wyjaśnić, w jakim celu i kiedy kanały ogrodowe pałacu Flemminga, zbudowanego w drugiej połowie XVIII w., oraz dawnego ogrodu pałacu królewskiego zostały połączone w całość. Czy było to zrobione w celu odwodnienia terenu lub było próbą szerszego spojrzenia na piękno krajobrazu nadbużańskiego i oceną możliwości odnowienia dawnego pałacu?

W każdym razie rekonstrukcja przestrzeni urbanistycznej w otoczeniu Mostu Bużańskiego i dawnego Szlaku Królewskiego wykazuje, że mamy do czynienia z nieprzeciętnym dorobkiem sztuki ogrodowo-urbanistycznej zatartej w krajobrazie współczesnego Terespolu, która może być odzyskana dzięki rzetelnej rewitalizacji (il. 10).

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Głównie Akt Dawnych

Archiwum Potockich z Radzina, Akty majątkowe Hornostajów, 1535–1593; mkf. 92457; Zbiór kartograficzny: 69-30; 402-96-12; 402-T-48, k. 18; Pl_1-402-96-12, 402-561, k. 6.

Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie: F 229-1532.

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku: f. 1928, op. 1, d. 26.

Krigsarkivet: Sveriges krig: 05:139.

Kungliga biblioteket (Royal Library of Sweden), Handrit: vol. 41:16b, no. 10782.

Kungliga biblioteket i Stockholm, sygn. C.X.G.B. 41, 16 a.

Rosyjska Biblioteka Państwowa: KGR Ки 2/II-23.

Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz: SX 48601.

Źródła drukowane

Cellarius A., *Regni Poloniae descriptio*, Amsterdam 1659.

Haur J.K., *Oekonomika ziemianska generalna punktami partykularnymi [...] modeliuszami abo tabulami arytmetycznymi obiasniona. Panom dziedzicznym [...] pożyteczna y potrzebna*, Kraków 1675.

Niesiecki K., *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*, t. 4, Lipsk 1839.

Pufendorf, S., *Samuelis liberi baronis de Pufendorf De rebus a Carolo Gustav Sveciae rege gestis commentariorum, libri septem elegantissimis tabulis aeneis exornati cum triplici indice*, Norimbergae [Nürnberg] 1696.

Opracowania

- Белы А., *Планы гарадоў Беларусі з калекцыі Яна Георга Максымільяна фон Фюрстэнхофа, „Спадчына”* 1998, вип. 6.
- Бершадский С., *Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России*, Т. 1: *Документы и регесты к истории литовских евреев (1550–1569)*, Петербург 1882.
- Еврейская Энциклопедия*, т. 4, Москва 1991.
- Ahlberg N., *Stadsgrundningar och planförändringar Svensk stadsplanering 1521–1721*, Uppsala 2005.
- Bień M., *Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych na stanowisku archeologicznym Terespol 27/7 obszar AZP 59–91, Koło Archeologiczne „FIBULA” przy Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej*, 2017.
- Ciołek G., *Zarys z historii kompozycji ogrodowej w Polsce*, Łódź 1955.
- Encyclopaedia Judaica*, Vol. 16, Jerusalem 1971.
- Jaszczołt T., *Most w Drohiczyńie i jego właściciele w I połowie XVI wieku*, [w:] *Małe miasta. Gospodarka*, red. M. Zemło, Lublin–Supraśl 2007.
- Kuna J., *Metoda progresji, retrogresji i kombinowania w kartograficznej rekonstrukcji zabudowy studium na przykładzie Bychawy w 1938 roku, „Z Dziejów Kartografii”* 2020, t. 23.
- Kasprzakówna H., *Ziemia białostocka w łacińskim dziele A. Cellariusza „Regni Poloniae ... descriptio”, z 1659 roku, „Rocznik Białostocki”* 1981, R. 15.
- Kotljarchuk A., *In the Shadows of Poland and Russia. The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*, Huddinge 2006.
- Lawrowska I., *Analisis of the territorial layout of Brest-Litovski (XIV–XVI century)* [in:] *Structural Analysis of Historical Constructions*, ed. J. Jasieńko, Wrocław 2012.
- Ławrowska I., *Monaster św. Symeona w Brześciu wg źródeł archiwum RGADA Moskwa; RGWIA Moskwa, RGIA Petersburg, NHAB Mińsk* [w:] *Wielkie Powroty, tom rozpraw międzynarodowej konferencji naukowej „Wielkie powroty. O dziełach sztuki, zbiorach bibliotecznych, archiwalnych i świętościach polskiego prawosławia utraconych i wywiezionych w czasie I i II wojen światowych”: 15–17 października 2021 roku, Monaster św. Onufrego w Jabłecznej*, red. Archimandryta Piotr (Dawidziuk), W. Michalczuk, J.A. Wieczorek, Jabłeczna 2022.
- Ławrowska I., *Sprawozdanie z projektu badawczego „Sporządzenie dwóch planów Brześcia Litewskiego na tle przemian społecznych XVI–XVIII w. (wstępna wersja Atlasu Historycznego)*, mps, NIH, IHPAN, 2021–2022.
- Łopatecki K., Walczak W., *Pałac Branickich w Białymstoku*, t. 1: *Inwentarze z XVII i XVIII stulecia*, cz. 1, Białystok 2018.
- Łopatecki K., *Między włoską a holenderską sztuką fortyfikacyjną. Plan rozbudowy Brześcia Litewskiego w świetle „Geometrisch Plan der Statt Brzesche in Littawen” z 1657 roku, „Zapiski Historyczne”* 2009, t. 74, z. 4.
- Malawski S., *The style of ‘regular irregularities’ – rococo gardens and their reception in Polish garden art of the 18th century*, „Roczniki Humanistyczne” 2019, T. 67, z. 4.
- Pawiłan K., *Dzieje rodu Hornostajów herbu Hippocentarius i losy ich archiwów, „Археологія і давня історія України”* 2016, вип. 3 (20).

- Rybczyński M., *Żegluga śródziemna i regulacja rzek w ustawodawstwie Sejmów polskich*, Lwów 1916.
- Sowa A., *Pociąg Ludwik Konstanty (1664–1730), podskarbi lit., hetman wielki lit., wojewoda wileński*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 27, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983.
- Wasilewski T., *Wazowie w Błotkowie (Terespolu) i Białej*, [w:] *Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia*, oprac. T. Wasilewski, T. Krawczuk, Biała Podlaska 1990.
- Wróblewski P., *Terespol w dokumencie archiwalnym od XVI do XX w.*, Terespol 2018.

PRZYPISY

- ¹ Niniejszy artykuł dedykuję św. pamięci prof. Jerzemu Antoniemu Kowalczykowi (1930–2018). Za wsparcie i cenne uwagi chcę serdecznie podziękować: prof. Karolowi Łopateckiemu, prof. Urszuli Sowinie, dr. Mateuszowi Zawadzkiemu, dr. Andrzejowi Buczyle, dr. Stanisławowi Kłosowskiemu, mgr. Olegowi Medwedziewskiemu. Artykuł powstał w ramach projektu stypendialnego „NAWA” (Solidarni z Białorusią) pt. „Przyczynek do atlasu historycznego miast nadbużańskich: Brześć Litewski – rola rzeki w mieście”.
- ² „Breste, hujus Palatinatus urbs capitalis, cum arce scopulo imposita, qua fluvii Bug et Muchawetz aquarum confociatione in unum flumen coalescunt, fitum fuum nacta, paludibus circumventibus satis firma est. Extra civitatem Palatium Regium Italica structura aedificatum, et amoenis hortis insigne cernitur. Ipsa urbs Iesuitarum collegium et nonnulla monasteria ostentat. Iudaeorum Synagoga hic totius Europae famosissima, ad quam ex omnibus Europea locis” – A. Cellarius, *Regni Poloniae descriptio*, Amsterdam 1659, s. 294–295. Zob. też T. Wasilewski, *Wazowie w Błotkowie (Terespolu) i Białej* [w:] *Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia*, oprac. T. Wasilewski, T. Krawczuk, Biała Podlaska 1990, s. 92; H. Kasprzakówna, *Ziemia białostocka w łacińskim dziele A. Cellariusza „Regni Poloniae... descriptio” z 1659 roku*, „Rocznik Białostocki” 1981, R. 15, s. 245–251.
- ³ A. Cellarius, *Regni Poloniae...*, s. 294–295; T. Wasilewski, *Wazowie w Błotkowie...*, s. 92.
- ⁴ G. Ciolek, *Zarys historii kompozycji ogrodowej w Polsce*, Łódź 1955, s. 25.
- ⁵ T. Wasilewski, *Wazowie w Błotkowie...*, s. 91–92.
- ⁶ AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 69–30.
- ⁷ I. Lawrowska, *Analysis of the territorial layout of Brest-Litovsk (XIV–XVI century)* [w:] *Structural Analysis of Historical Constructions*, ed. J. Jasieńko, Wrocław 2012, s. 1220–1230; też, *Sprawozdanie z projektu badawczego „Sporządzenie dwóch planów Brześcia Litewskiego na tle przemian społecznych XVI–XVIII w. (wstępna wersja Atlasu Historycznego)”*, mps, IPI, IHPAN, 2021–2022; też, *Monaster Św. Symeona w Brześciu wg źródeł archiwum RGADA Moskwa; RGWIA Moskwa, RGIA Petersburg, NHAB Mińsk* [w:] *Wielkie Powroty, tom rozpraw międzynarodowej konferencji naukowej „Wielkie powroty. O dziełach sztuki, zbiorach bibliotecznych, archiwalnych i świętościach polskiego prawosławia utraconych i wywiezionych w czasie I i II wojen światowych”: 15–17 października 2021 roku*, Monaster św. Onufrego w Jabłecznej, red. Archimandryta Piotr (Dawidziuk), W. Michalczyk, J.A. Wiczorek, Jabłeczna 2022, s. 713–739.
- ⁸ Występuje w źródłach również jako gościniec krakowski albo lubelski.
- ⁹ AGAD, Archiwum Potockich z Radzyna, Akty majątkowe Hornostajów, 1535–1593, mkf. 92457, k. 4.
- ¹⁰ Sekretarz do spraw starostw, dzierżaw, zamków i miast ruskich, podskarbi ziemski (od 1530 r.), administrator województwa trockiego (1538–1542), zob. więcej: K. Pawiła, *Dzieje rodu Hornostajów herbu Hippocentaurus i losy ich archiwów*, „Археологія і давня історія України” 2016, вип. 3, s. 229–230.
- ¹¹ AGAD, Archiwum Potockich z Radzyna, Akty majątkowe Hornostajów, 1535–1593, mkf. 92457, k. 4. O dziejach rodu Hornostajów zob. K. Pawiła, *Dzieje rodu Hornostajów...*, s. 229–241.
- ¹² A. Бєлы, *Планы гарадоў Беларусі з калекцыі Яна Георга Максымільяна фон Фюрстенхофа*, „Спадчына” 1998, вип. 6, c. 50–51. Oryginał planu znajduje się w Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz, sygn. SX 48601. Kopię planu przekazano do muzeum krajoznawczego w Brześciu w roku 2002.

- ¹³ A. Sowa, *Pociej Ludwik Konstanty (1664–1730), podskarbi lit., hetman wielki lit., wojewoda wileński*, PSB, t. 27, z. 1, s. 45–47.
- ¹⁴ AGAD, Archiwum Potockich z Radzyna, Akty majątkowe Hornostajów, 1535–1593; mkf. 92457, k. 4.
- ¹⁵ Krigsarkivet: Sveriges krig 05:139; N. Ahlberg, *Stadsgrundningar och planförändringar Svensk stadsplanering 1521–1721*, Uppsala 2005, s. 136; A. Kotljarchuk, *In the Shadows of Poland and Russia. The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*, Huddinge 2006, fig. 8, s. 303; K. Łopatecki, *Miedzy włoską a holenderską sztuką fortyfikacyjną. Plan rozbudowy Brześcia Litewskiego w świetle „Geometrisch Plan der Statt Brzesche in Littawen” z 1657 roku*, „Zapiski Historyczne” 2009, t. 74, z. 4, s. 8–22.
- ¹⁶ Kungliga biblioteket (Royal Library of Sweden), Handrit, vol. 41:16b, no. 10782. Zob. I. Lawrowska, *Analysis of the territorial...*, s. 1223.
- ¹⁷ AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 96-12, mapa dostępna pod adresem: <http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/402/album/96-12/index.html>; *Plan de Brzesc-Litewski et de Terespol. Servant à démontrer Les Manœuvres D’eau. Pour La Défense de ces Places*, [bez skalii], Rosyjska Biblioteka Państwowa, sygn. KGR Кп 2/II-23.
- ¹⁸ AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 69-30.
- ¹⁹ Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie [dalej: VBW], f. 229-1532 DA, k. 2471. Za udostępnienie tej mapy serdecznie dziękuję prof. Walentynowi Gołubiewowi, IH AN Białorusi.
- ²⁰ AGAD, Zbiór Kartograficzny, 48-18.
- ²¹ *Plan de l’inondation projetée des environs de Breste Litowski*, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 96-12. Do tego projektu należy też *Plan de Brzesc-Litewski et de Terespol. Servant à démontrer Les Manœuvres D’eau. Pour La Défense de ces Places*, [bez skalii], Rosyjska Biblioteka Państwowa, sygn. KGR Кп 2/II-23.
- ²² Szerokość kanału wg mapy sięgała ok. 13–15 m.
- ²³ Nazywano go również gościńcem krakowskim i lubelskim. Teraz odcinek gościńca nosi nazwę ulica Wspólna w Terespolu.
- ²⁴ „[...] Grobli, którą miasto Brześć dla zwrócenia Bugu do dawnego koryta budowało; dawne koryto rzeki Bugu, którym już znacznie [Bug] płynie; Szpichlerz X. Adama Czartoryskiego; Odnoga od nowego koryta Bugu; Kanał Młynówka kopana za czasów Flemminga; Śluzy, którymi przechodzą statki” – VBW, f. 229-1532 DA, k. 2471.
- ²⁵ J. Kuna, *Metoda progresji, retrogresji i kombinowania w kartograficznej rekonstrukcji zabudowy studium na przykładzie Bychawy w 1938 roku*, „Z dziejów Kartografii” 2020, t. 23, s. 208–209.
- ²⁶ Paweł Czarny Opatkowicz, mieszczanin krakowski, otrzymał pierwszy wójtowski przywilej Brześcia w roku 1496. Wówczas otrzymał on ulice w mieście oraz liczne posiadłości, wśród których znajdował się Błotków – VBW, F43-6161; M. Bień, *Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych, na stanowisku archeologicznym Terespol 27/7 obszar AZP 59–91, Koło Archeologiczne „FIBULA” przy Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej*, 2017.
- ²⁷ С. Бершадский, *Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России*, Т. 1: *Документы и регесты к истории литовских евреев (1550–1569)*, Петербург 1882, с. 205.
- ²⁸ Tamże, s. 255.
- ²⁹ Sprawy rezydencji błotkowskiej prowadzi przyszły spadkobierca – Gabryel Hornostaj, jeszcze podczas życia ojca – Iwana Onufryewicza Hornostaja (zm. 1577).
- ³⁰ С. Бершадский, *Русско-еврейский архив...*, с. 255.
- ³¹ AGAD, Archiwum Potockich z Radzyna, Akty majątkowe Hornostajów, 1535–1593; mkf. 92457, k. 16.
- ³² Święto Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny obchodzone 21 listopada.
- ³³ AGAD, Archiwum Potockich z Radzyna, Akty majątkowe Hornostajów, 1535–1593, mkf. 92457, k. 19.
- ³⁴ Tamże.
- ³⁵ Szaul Wal (1541–1617) zostawił na tablicy napis: „Pan Saul, syn uczonego Samuela Judy z Padwy, wybudował synagogę dla kobiet dla pamięci swojej żony Debory, córki Dawida Drukiera” – *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 16, Jerusalem 1971, s. 242; *Еврейская Энциклопедия*, Т. 4, Москва 1991, с. 288–289. Lustracja z 1566 r. wspomina także brzeskich muratorów, m.in. Wojtkę, Heronima, Iwana, Jakima i Kaspóra.
- ³⁶ Występują na liście Lustracji województwa brzeskiego z roku 1566 i kilka lat później. Dziękuję za sugestie Stanisławowi Kłosowskiemu, autorowi monografii *Włoscy architekci i muratorzy z Piuro i ich rola w rozwoju architektury na ziemiach Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku*.

- ³⁷ Beata z Lasotów Łopienianka – małżonka syna Hawryły – Heronima Hornostaja. Zob. K. Pawilan, *Dzieje rodu Hornostajów...*, s. 232.
- ³⁸ Kwota równa 1400 zł.
- ³⁹ T. Wasilewski, *Wazowie w Błotkowie...*, s. 91. „Inwentarz spisania majątności Błotkowa w województwie Brzeskim leżących budowania Kamienice Pana Krzysztofa Monwida [Dorohostajskiego] marszałka WXL” – Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku [dalej: NHABM], f. 1928, op. 1, d. 26, k. 1–20.
- ⁴⁰ Zob. T. Wasilewski, *Wazowie w Błotkowie...*, s. 103.
- ⁴¹ NHABM, f. 1928, op. 1, d. 26, k. 1–20. Zob. K. Niesiecki, *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*, t. 4, Lipsk 1839, s. 406.
- ⁴² Tamże.
- ⁴³ Zob. P. Wróblewski, *Terespol w dokumencie archiwalnym od XVI do XX w.*, Terespol 2018.
- ⁴⁴ Pojęcie „kamienica” oznacza nową część wielkiego zespołu zbudowanego z muru pruskiego. Ówcześnie kamienicą określano murowany dworek, a forma ta na Podlasiu przyjęła się w drugiej połowie XVI w. Zob. T. Jakimowicz, *Dwór murowany w Polsce w wieku XVI. Wieża – kamienica – kasztel*, Warszawa–Poznań 1979; K. Łopatecki, W. Walczak, *Pałac Branickich w Białymstoku*, t. 1: *Inwentarze z XVII i XVIII stulecia*, cz. 1, Białystok 2018, s. 129.
- ⁴⁵ Pierwszą próbę ujednolicenia treści inwentarzy spotykamy w *Ekonomice ziemiańskiej*. Zob. J.K. Haur: *Oekonomika ziemianska generalna punktami partykularnymi [...] modeliuszami abo tabulami arytmetycznymi obiasniona. Panom dziedzicznym [...] pożyteczna y potrzebna*, Kraków 1675, s. 2–3.
- ⁴⁶ NHAB, f. 1928, op. 1, d. 26, k. 8.
- ⁴⁷ NHABM, f. 1928, op. 1, d. 26, k. 25.
- ⁴⁸ Około 8 × 9 m, wielkość sali stołowej wynosiła zatem 72 m².
- ⁴⁹ T. Wasilewski, *Wazowie w Błotkowie...*, s. 102.
- ⁵⁰ Powierzchnia wyznaczona przez wszystkie zewnętrzne krawędzie budynku jest powierzchnią zabudowy. Zob. PN – ISO 9836:2015-12 „Właściwości użytkowe w budownictwie”.
- ⁵¹ W roku 1519 most był w posiadaniu A. Ezofowicza. Zob. T. Jaszczolt, *Most w Drohiczynie i jego właściciele w I połowie XVI wieku [w:] Małe miasta. Gospodarka*, red. M. Zemło, Lublin–Supraśl 2007, s. 21–23; С.А. Бершадский, *Документы и регесты к истории литовских евреев. Из актов книг. Метрики литовской, виленского архива и некоторых печатных изданий*, t. 1, С. Перепбур 1882, c. 87. Za starostwa Radziwiłła na prawym brzegu Bugu zbudowano pierwszą w WKL giełdę kupiecką/zamkową z domem gościnnym, cztery browary miejskie, dwie słodownie i trzy murowane ożnice. Na wyspie na Bugu zaczął też działać nowy browar zamkowy – NHAB, kmf. 18, op. 1, d. 427, k. 273–274.
- ⁵² Plan pałacu na Woli w Warszawie, ok. 1750, zob. S. Malawski, *The style of ‘regular irregularities’ – rococo gardens and their reception in Polish garden art of the 18th century*, „Roczniki Humanistyczne” 2019, Vol. 67 (4), rys. 8, s. 98.

Aneksy

Inwentarze zostały opublikowane zgodnie z wytycznymi instrukcji wydawniczej przygotowanej pod kierunkiem Kazimierza Lepszego¹. Z uwagi na typ źródła wprowadzono odrębności, które szczegółowo zostały opisane we wstępie do edycji źródłowej *Inwentarzy z XVII i XVIII stulecia dotyczących Pałacu Branickich w Białymstoku*².

ZOBOWIĄZANIE PIOTRA RONKO MURARZA BRZESKIEGO DANE GABRYELOWI HORNOSTAJOWI WYSTAWIONO DNIA 22 LISTOPADA ROKU 1570³

Oryginał: Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Potockich z Radzina, Akta majątkowe Hornostajów dotyczące dóbr Błotków w powiecie brzeskim lit. zespol 334, sygn. 375-1, mkf. 92457.

[k. 16] Ja, Piotr Ronka Włoch⁴, mularz brzeski, a ja Defendenthy Mikołaj, my, osoby pomienione, jeden drugiego nie odstępując, ale jeden za drugiego ręcząc, wyznawamy thym naszym listem komu by potrzeba była tego wiedzieć, aż cośmy pierwiej w roku terazniejszym siedemdziesiątym przed wielką nocą zmówili byli z JM[Jego Miłości]⁵ panem Gabrielem Hornostajem wojewodą mieńskim i starostą mieńskim i kamienieckim, zmurować JM sklepów dwa, a piwnicę trzecią w imieniu JM wedle Brześcia w Bołotkowie.

Którą robotę mieliśmy byli wystawić i zdać na święty Marcin w roku terazniejszym siedemdziesiątym przeszły, których sklepów i piwnicę miara i sposób jako się miały murować zna[th]nie i mianowicie w liście moim Piotrowem pierwiej JM panu Wojewodzie na upewnienie tej roboty ode mnie danym jest jaśnie dołożono. Za cośmy już i zapłatę zupełną za wszytkę robotę wzięli pierwiej niżliśmy robić poczęli, to jest półczwartasta⁶ beczek żyta miary brzeskiej dobrej. Ale żeśmy tej roboty we[dług]⁷ opisu naszego na czas naznaczony na święty Marcin niedawno przeszły dorobić i wystawić nie mogli za nieszczęściem naszym zaraśmy byli w niemałe obowiązki według naszego opisu wpadli, i znając się być przed JM panem wojewodą mieńskim winnymi. [k. 17]

Prosiłiśmy JM za to aby z nami nie postępował według pierwszej obligaty naszej, alie aby nam jeszcze roku i czasu dalej pomknął, iżbyśmy mogli tej robo-

¹ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w., red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

² K. Łopatecki, W. Walczak, *Wstęp*, [w:] *Pałac Branickich w Białymstoku*, t. 1: *Inwentarze z XVII i XVIII stulecia*, cz. 1, oprac. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2018, s. 108–110.

³ Występuje w źródłach również jako Hawryło/ Gawryło/ Iwanowicz Hornostaj – starosta kamiecki (1568), wojewoda miński, wojewoda brzesko-litewski od 6 lipca 1576 r.

⁴ Według Sergiusza Berszadzkiego skarga Piotra Ronko znajduje się w aktach grodzkiego sądu brzeskiego w Wileńskim Archiwum Centralnym, Nr. 7.013, f. 2.547, zob. Сергей Бершадский, *Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России*. Т.II. *Документы и регесты к истории литовских евреев (1550–1569)*, Петербург 1882, s. 255.

⁵ Dalej skrót JM.

⁶ 350

⁷ Lekcja niepewna z uwagi na uszkodzenie karty.

ty swej dokończyć i JM się uścić, gdzieś JM pan Wojewoda na prośbę naszą (n)am jeszcze czasu do tej roboty pomknąć raczył do święt[h]ego Jana Chrzciela, które święto ma być w roku przyszyłem siedemdziesiątym pierwszym, do którego roku i dnia naznaczonego my, osoby wyżej mienione będziemy powinni i obiecujemy cnotliwym słowem naszym the sklepy i piwnicę domurować, skończyć i zdać tę robotę, co wszys[tko] robić mamy swoim własny[m] sumptem, cegłą i wapnem dobrym, gdyś zupełna zapłata za tę robotę naszą już nas od JM doszła. A materią do murowania – cegłę, wapno, kamienie – wszystko mamy tej przyszłej zimy do dworu JM do Błotkowa zwozić, aby JM pan Wojewoda tym pewniejszym był roboty naszej, a gdzieby w tym czasie i do tego roku pomienionego Jana Świętego przysłego święta ja, Piotr, albo który [...] tak z nas z wyżej mianowanych osób umarł, n[ie] [d]orobiwszy⁹ tej roboty, tedy ten który z nas żywy ostanie, nie wymawiając się umarłym ma tej roboty dorabiać i na czas naznaczony pewnie a nieomylnie [k. 18] dokonać i wystawić będzie powinien.

A gdziebyś my i do tego czasu naznaczonego, to jest do ś[więta] Jana Chrzciela w roku przysłym siedemdziesiąt pierwszym tych dwu sklepów i trzeciej piwnicy nie wystawili i nie do[ro]bili tej roboty naszej, a JM pana Wojewodę w tym omylili, tedy wolno będzie JM panu Wojewodzie w dom nasz tu w Brześciu, leżący w rynku, któryś my od Przesmyckich kupili, uwiązać się, w moc i w dzierżenie swoje wziąć i onego domu używać, oddać go, przedać i jako swym własnym szafować¹⁰.

A ia, Piotr, ani bracia mogli¹¹ i nikth inszy do thego domu wiecznie miec i wen się wsthempowac nie będziem mogli, i komu bych kolwyek then dom moi chciał po thym zapisac, thedy zadne listhy takie bądź przednieyszey albo i poślednieyszey daty pisane zadney mocy naprzeciwko themu listhu naszemu nic miec nie będą mogli. i komuby(ch)kolwiek ten dom moi chciał po tym zapisać, tedy żadne listy takie bądź przednieyszey albo i poślednieyszey daty pisane żadnej mocy naprzeciwko temu listu naszemu nic miec nie będą mogli. A ostathka szkod i nakładow swoich JM panu Woiewodzie wolno bedzie na nas samych i na maiethnosciah naszych albo na robothach i towarzach naszych (po)iskowac¹², nie wdaiąc się z nami w zadne pra(wa)¹³, a my naprzeciwko JM panu Woiewodzie samemu albo umocowanemu JM zadnemi przyczynami bądź prawnymi albo i nieprawnymi szczyticy ani bronic sie nie [k. 19] mamy i tho thesz JM thym listhem naszym waruiemy i szliubuiemy za the skliepy i piwnicę, isz do roku od dokończenia roboty naszej zadna się szkoda i w fundamenciech, scianach i w zaskliepieniu stac nie ma, a tho według prawa Cesarskiego, a gdzie by czego panie Boze racz uchować chocia i w ro(k)¹⁴ albo blizey szkoda się iaka kolwiek upadnienie z grunthu

⁸ Brakuje jednego wyrazu z uwagi na uszkodzenie karty.

⁹ Odczyt prawdopodobny – uszkodzona karta.

¹⁰ W Lustracji 1566 nazwiska Przesmyckich nie pokazano na ulicach i w rynku, z tego wynika ulokowanie domu w czwartej zamkowej pierzei rynku.

¹¹ To jest „moje”.

¹² Pierwszych liter brak, papier oderwany.

¹³ Ostatnich liter brakuje, papier oderwany.

¹⁴ Ostatniej litery „k” brakuje, papier oderwany.

albo porysowanie murow stało sie, tho my sami swoim własnym kosztem i nakładem tho zas znowu murowac i poprawowac bedziemy powinni. A thakowa obligatia ma na nas trwac asz do roku całego od dokonczenia robothy thych murow pod wszythkiemi obowiazki iako pierszego, thak i theraznieiszego listhe naszego. A dlia lepszey pewnosci i wiary dalismy JM panu Woiewodzie mieńskiemu then nasz listh z naszemi pieczęciami i podpisem rąk naszych pismem włoskim, do kthorego za ustną a oczewistą prozbą naszą społą pieczeci swoje przyłożyli Ich Mci panowie Pan Adam Pociey, pisarz ziemski brzescki, a pan Wasiliej Hrehoriewicz, pisarz grodski brzescki. A (na)dtho¹⁵ mamy ieszcze tho wyznac na Urzedzie (gr)odskim¹⁶ Brzesckim i then listh nasz do ksiąg grodskich dac wpisac. Dan w Brzesciu liata od narodenia Syna Bozego 1570 miesiaca [k. 20] [l]istopada dwudziestego wtórego [22] dnia nazajutrz po świecie ofiarowania panny Ma(ryi) [...].

(podpisy):

io pietro ronka mano propria

io nicolaj ronko mane prop(r)ia

po włosku niżej podpisał:

Jo Pietro Ronka jaro debitore dispoi finito li kolti di fare cinque camini dela mia fadiga £ nierto et in fe de di questo io Pietro hosc...ilto con mia mane propria.

¹⁵ Pierwszych liter brakuje, papier oderwany.

¹⁶ Pierwszych liter brakuje, papier oderwany.

INWENTARZ DWORU BŁOTKOWSKIEGO SPISANY DNIA 5 JANUARY ROKU 1591¹

Oryginał: AGAD, Archiwum Potockich z Radzina, Akta majątkowe Hornostajów dotyczące dóbr Błotków w powiecie brzeskim lit. zespół 334, sygn. 375-1, mkf. 92457.

[k. 69] Naprzód budowanie dworne

Wrota od miasta dobre z poboim kuna żelazna z dwoma skoblami, Forta przy tych wroteczką bez klamki, plot około dwora;

Dom wielki

Idąc od tych wrót po prawej stronie przed tym domem ganek, ławy w nim dwie wielkie i przy ławce dwie małe. W tego domu w sieni drzwi z zawiasami dwiema, to jest kręconymi, zamek w nich wewnętrzny. W tej sieni ławy dwie proste; błona jedna nie masz w niej kwatery jednej, Z tej sieni świetlic[z]a stołowa, drzwi w ni[i] na zawiasach i zamek z dwiema [h]antabami w niej; [Sluzba] w tej izbie na zawiasach; także też w tej świetlic[z]y stołów cztery [s poreneczem] prosty zedel jeden a dwie ławce bez poręczą, proste ławy przy ścianach trzy, błon sześć szklanych szyb w nich stłuc[z]onych czternaście piec stary; komin przy piecu.

Z tej świetlice komnata w której są drzwi na dwu zawiasach zamek i [h]antaba, W tej komnacie stół prosty dwie ławie przy scenie, trzecia przed stołem błon trzy s[z]klanych we dwu nie masz po lewej także.

Dom Nowo pobudowany

Z tej komnaty Dom Nowo pobudowany do którego po wschodu chodzą, Sień w której nad wschodem są [drzwi] na zawiasach zamek w nich [h]antaby dwie, w tej że sieni drzwi na ogródek na zawiasach zamek jedna [h]antaba w nich, [k. 70] nad drzwiami błonka s[z]klana dobra. W tej sieni stół dobry; s tej sieni świetlica drzwi w niej z zawiasami [h]antaby dwie i zamek w nich, w tej świetlicy stoły dwa ław przy ścianach trzy zedel s poreneczem jeden błon szklanych pięć i komin. Przeciwno temu nowemu domowi s komnaty izby stołowej Sieńką małą w której są drzwi z zamkami sami i antaba jedna, Z tej Sieńki świetlica wielka w niej drzwi na zawiasach, antaba jedna, W tej świetlic[z]y trzy błony s[z]klane w jednej [...] kwatry nie masz, w drugiej dwu szyb, trzecia cała, Stół jeden zły; Ław przy ścianach trzy w pieca jedna ława zła; Piec zły komin zły, Z tej świetlicy drzwi do nie [...] sieni na zawiasach. Antaby dwie trzecia zaszczepka; Przy tej świetlic[z]y sienki małe i drzwi do komory potrzebnej na zawiasach zaszczepka w nich Z tej świetlicy komnata drzwi w niej na zawiasach i tamże drzwi na zawiasach do potrzebnej komory. Z tej komnaty świetlica przeciwno izby stołowej w której drzwi s komnaty na zawiasach zamek w nich wewnętrzny i antaba; w tej świetlicy błon s[z]klanych pięciu w jednym nie masz po[l]kwatry stół jeden zły; ław przy ścianach dwie trzecia przed stołem prosta, piec i komin zły, drzwi.

¹ Inwentarz z Aktu Intromisji posiadania Błotków kanclerzowi WKL – Lwa Sapiehy i jego żony Doroty z Firlejów od Beaty Lasociankę Heranimową Hornostajową za 1400 kóp gr lit. w dniu 19 stycznia 1591 r. wg zastawy [w:] *Kolekcja dawnych Inwentarzy*, NHABM, f. 1928 op.1.d.26, k. 63. zob. P. Wróblewski, *Terespol w dokumencie archiwalnym. Od XVI do XX w.*, Terespol 2018, s. 15–18.

Z tej świetlicy wychodząc do sieni na dwu zawiasach antaba dwie i zamek wewnętrzny w tej sieni wschodów dwa na [górze] jedne drzwi na zawiasach zamek i antaba jedna; nad gankiem przy tym domie Salecka [drzwi] do niej na zawiasach zamek i antaba jedna i stół w tej salce jeden ław przy ścianach dwie, a przyławek mały [y] trzeci, błon s[z]klanych dwie w jednej kwatry nie masz z którego domu ogródek z balasami na niektórych miejscach balasów nie masz; drzwi w tego ogródka dwoi na zawiasach w jednych tylko zamek i antaba. Około tego domu okiennic siedemnaście na zawiasach żelaznych na tym domie dach dobrzy. Po tej stronie prawej idąc [k. 71] niedaleko Sala wielka wschód na nie z balasami bardzo zły, Drzwi w tej Sali na zawiasach zamek w tej Sali; Błon dwa dwadzieścia i puł ósmy całych; Komin murowany służba s balasami drzwi na zawiasach żelaznych; Ław przy ścianach cztery [...] stołem ławka prosta jedna ganek [w końcu] tej Sali z balasami; okiennice w tej Sali bez żelaza; pod tej salą ku nowemu domowi domek to jest sienka; drzwi na zawiasach zamki nie masz w tej sionce okno jedno blachami żelaznymi ostrymi zabito, Z tej sieni świetlka drzwi na zawiasach, zwierciadłem stoliki ław przy ścianach dwie okien trzy; krat dwie żelaznych; błon trzy piecyk -kominek podłą, z Salą na drugiej stronie dwie komory drzwi dwoje oboje na żelazach antaba i skobli. Sklep murowany przed tym sklepem od wielkich wrót komórka drzwi drewniana drzwi w [niej] na zawiaskach [...] w pierwszych drzwi do tego sklepu zawiasy dwie zamek wewnętrzny i antaba [żelazna][skobli][...] wewnątrz trzecie chodzenie i schowanie w tym sklepie drzwi w niego na zawiasach[...] i skopl w nich. Przed tym sklepem komórek osm z dranic dach nad sklepem Dobry za tym sklepem budowanie nad wodą [...]².

Młyn kamieni cztery ze wszystkim. Kuchnia niedaleko młyna wielka nad wodą, na paliach, drzwi w niej na zawiasach wewnętrzny zamek i antaba w nich siedzenia przy tej kuchni letniej przy tej ze kuchni świetlica drzwi w niej nie masz i pomostu połowice nie masz z tej świetlicy jest komnata drzwi w niej na zawiasach Błon we wszystkim budowaniu tym nie masz stół w kuchni jeden wielki ław przy ścianach w tym budowaniu osm którego budowania ganek [k. 72] z balasami stajnia niedaleko kuchni[...].

Dom wielki przy sadzie przed tym domem ganek wielki w tym ganku ława jedna wielka przy scenie i przyławek mały, nad tym gankiem siedzenie letnie, W niego drzwi na zawiasach błonę s[z]klane dwie jedna dobra druga zła, okiennica jedna na zawiasach, ław dwie, sień wielka drzwi na zawiasach w nich zamek i antaba zła. Izba wielka malowana drzwi w niej na zawiasach pieca nie masz komin przed [świetlicą] jeden drugi w świetlicy, ław trzy złe służba zła błon nie masz tylko w jednym oknie połowica. Druga izba przeciwko nią[...]. Drzwi w niej na trzech zawiasach zamek sztab dwie, zaszczepka jedna [...]. Okien pięć błon w nich pięć złych i komin przy nim murowany. Z tej świetlicy do komory potrzebnej na zawiasach żelaznych drzwi s potrzebnej komory komora drzwi na zawiasach W wielkiej Sieńce między tymi izbami komórka w niej [...] malowany okien trzy w tym domie przy sadzie okiennic trzynaście wszystkie na zawiasach.

² Małą część tekstu opuszczam, dotyczy naczyń gospodarczych.

INWENTARZ MAJĘTNOŚCI BOTKOWO SPISANY 5 PAŹDZIERNIKA 1615 ROKU¹

Oryginał: NHABM, Kolekcja dawnych inwentarzy, zespół 1928, opis 1, numer 26.

[k. 1] Inwentarz spisania majątności Błotkowa w województwie brzeskim leżących.

Budowania, kamienice Pana Krzysztofa Monwida, Marszałka WKsL²

Brama w drzewo murowana

Z przyjazdu od miasta Brześcia brama w drzewo murowana³, w której wrota na dwie części otwierające się na zawiasach żelaznych z zamkiem wewnętrznym i sprzętem żelaznym do zamykania, krata drewniana w niej na żelaznych zawiasach. Wszedszy w nią zaraz światelka po prawej ręce, z komorą bez pieca, [k. 1v] w nich błon s[z]klanych dwie i dr[z]wi na żelaznych zawiasach z klamkami i zaszczipkami, ławy wkoło. Druga zaś po lewej ręce światelka, z piecem kafla zielonych, polewanych, także z komorą. W nich błon s[z]klanych dwie i dr[z]wi na żelaznych zawiasach z klamkami i z zaszczipkami, zamek wewnętrzny do izdebki jeden, stolików dwa, zedlików dwa, ławy wkoło. Dalej idąc po lew[ej] ręce z bramy wyszed[ł]szy, w kącie komora, drzwi na żelaznych zawiasach, z niej drugie schowanie pod wieżyczką. Potym postępując wkoło kuchnia z ogniskiem i z kominem murowanym, w niej błony i wielkie żelazne drzwi na zawiasach. Do tej kuchni sień, drzwi także na zawiasach żelaznych z zaszczipką i z klamką, w której błona s[z]klana z okiennicą na zawiasach i stół prosty długi. Do rzeki drzwi na zawiasach z zamkiem wewnętrznym. Z kuchni komór dwie, z których w jednej błona szklana z okiennicą na zawiasach, z zaszczipką, ławy wkoło. Naprzeciwko tej izby albo kuchni, izba do wydawania potraw z piecem. Drzwi w niej na żelaznych zawiasach i błona szklana, wielka z okiennicą na zawiasach, stoły stolarskiej roboty dwa, zedlik jeden, ławy wkoło nią. Z tej sieni wschód na górę, gdzie schowanie jest, z którego drzwi na żelaznych zawiasach. Dalej podle tego piekarnia, drzwi na żelaznych zawiasach z wrzeuądem i z klamką. W ni[ej] pieców dwa: jeden do pieczenia chleba, a drugi z kafla zielonych polewanych, stół stolarskiej roboty jeden, ławy wkoło, okno s[z]klane z okiennicą na [k. 2] zawiasach jedno, komin murowany. Podle tej piekarnie komórka potrzebna, drzwi na żelaznych zawiasach z zaszczipką.

Potym młyn wielki w drzewo murowany, który niżej opisany będzie. Podle te[go] młyna w kącie komórka, drzwi na żelaznych zawiasach z klamką i z zaszczipką do zamykania w niej, błona s[z]klanna, okno z prętami trzema żelaznymi. Wedle niej światelka z piecem kafla zielonych polewanych, komin murowany. Z tej światelki komora w której błonny s[z]klane dwie, drzwi dwoje na zawiasach żelaznych z zaszczipkami i z klamkami, zamek wewnętrzny u drzwi do izby jeden, stół roboty stolarskiej jeden, zedlik jeden, ławy wkoło. Zatem brama druga, u niej

¹ Spisanie całej majątności Błotkowo trwało około miesiąca, przeprowadził ją Mikołaj Isiora, proboszcz oszmiański, canonik wileński, sekretarz królewski, NHAB f. 1928, op. 1, numer 26. Zob. *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*, 1839, t. 4, s. 406.

² Krzysztof Monwid Dorohostajski (1562–1615), marszałek wielki litewski, zmarł w sierpniu 1615 r.

³ Inaczej mur pruski.

wrota także na dwie części otwierające się z zamkiem wewnętrznym i z prętem żelaznym do zamykania.

Od tej bramy stajnia. Drzwi na żelaznych zawiasach z zamkiem wewnętrznym, w którym schowanie mularskie naczynie, deszczki i insze rzeczy rozmaite, błon s[z]klannych trzy. Drugie drzwi stajenne na dwie części otwierające się na zawiasach żelaznych, z prętem do zamykania, które są przy nowym gmachu murowanym. To wszystko budowanie wokoło i młyn z powietrznikami gontami pokryty.

Budowanie nowe przy pałacach na dwie piętrze zbudowane, pod niemi z piwnicami sklepiastymi

Do którego wchodząc od stajnie drzwi na zawiasach żelaznych ze dwiema prętami żelaznymi do zamykania. Z tych drzwi do sionki wszed[ł]szy po praw[ej] ręce drzwi do piwnice a z niej drugie [k. 2v] drzwi do inszej piwnice. W nich obydwóch okien z kratami żelaznymi trzy. Wyszed[ł]szy z tych piwnic po prawej ręce drzwi do ogrodu na zawiasach, nad temi drzwiami okno z kratą żelazną, jedno drugie drzwi do wschodu kręconego na górę. Podle tego wschodu komórka pod alkierzem, drzwi do niej na zawiasach żelaznych ze dwoma skobkami do zamykania, w ni[m] okienek przedługowatych sześć dla strzelby. Wyszed[ł]szy z tej komórki idąc na wschód kręcony ku górze do średnich gmachów, drzwi do sionki w której okien z kratami żelaznymi dwie. Po lewej ręce drzwi do izby, w której izbie okien z kratami żelaznymi trzy, z tej izby drzwi do komnaty⁴. W niej okien z kratami żelaznymi dwie.

Wszed[ł]szy znowu do tej po lewej sienki po lewej ręce drzwiczki pod dach. Drugie drzwi do alkierzu, w którym okien z kratami żelaznymi trzy. Wyszed[ł]szy z alkierzu do tyż sienki drzwi po lewej ręce do wschodu ku górze, do drugich gmachów. Nad te[m] wschodem okien trzy, z których z kratami żelaznymi dwie.

Wszed[ł]szy do drugiego gmachu drzwi do szali, w której szali okien dziewięć. Z tej szali drzwi wprawione na dwoje otwierające się na zawiasach żelaznych z zamkiem i z prętem żelaznym do alkierzu gmachów starych. Wróciwszy się nazad z tejże szali drzwi do sionki, w niej okno jedno. Z tej sionki drugie drzwi do alkierzu, w którym okien dwie, komin jeden. Te gmachy dachówką pokryte, w których jeszcze drzwi wprawionych. Posadzki ani pieców nie masz, okienic na zawiasach żelaznych do okien zgotowanych tylko 13, insze niedorobione ramy do [k. 3] wszyckich okien zgotowane, jeszcze niewprawione.

Kamienica⁵

Naprzód przed kamienicą ganek sklepiasty, na dwu filarach. Z tego ganku wychodząc do kamienice naprzód do sieni drzwi żelazne, czerwone farbowane ze dwiema zamkami wewnętrznymi i z antabami do przywierania, które się na dwoje otwierają. Nad temi drzwiami kwatera z krata żelazna s[z]klana. Z tej sieni drugie drzwi na ogród, także żelazne, farbowane czerwono, na zawiasach żelaznych z zamkiem wewnętrznym, przy których krata drzewiana, farbowana czerwono, z zamkiem wewnętrznym. Nad temi drzwiami kwatera takąż jako i u drugich drzwi. W tej sie-

⁴ W rękopisie „kownaty”.

⁵ Wybudowana przez Krzysztofa Monwida Dorohostajskiego w latach 1596–1605.

ni okien dwie szklanych całych, z kratami żelaznymi, tamże zegar przy murze ze wszystkimi instrumentami sporządzony.

W tę sień wszedszy po lewej ręce izba stołowa z alkierzem. Do niej drzwi drzewiane, stolarskiej roboty [k. 3v] z zamkiem wewnętrznym i z klamką, w niej błon s[z]klannich z kratami żelaznymi pięć. W tej izbie obicie wkoło szpalerami, w słupy czerwone i zielone z flanszami, którego obicia wszerz łokci cztery i pół, a wzdłuż wkoło izby łokci 51 i pół⁶, wszystkich sztuk 14. Stół wielki z spalerą włoską w pasy zielone i czerwone przykuty, której szpalery wzdłuż łokci sześć. Zasłony do wszystkich okien tej izby zielone, muchajarowe⁷, piec w niej polewany biały, służka zielono farbowana zamczysta, stół prosty jeden. W alkierzu tej izby posadzka marmurowa. Z tej izby sklep do chowania rzeczy. Drzwi do niego dwoje, jedne drzewiane, zielono farbowane na zawiasach z klameczką; drugie żelazne z zamkiem wewnętrznym, z skobkami dwiema i z kłódką do zamykania. W tym sklepie błona szklana jedna z kratą żelazną, z okiennicą żelazną z zaszczepkami.

Rzeczy w tym sklepie:

- słup spiżarny na wizerunek do fontanny;
- głowa drzewiana na kształt bawoły z rogami czteroma bawolemi⁸;
- żelaza sztab 14;
- stali prętów całych dwa, a trzeci poczęty⁹;
- blachy białe i faski pełne dwie, trzeciapoczęta;
- rydlów nowych do ogrodu trzy;
- ołowiu sztuk 7 1/2; [k. 4]

Z tejże sieni piwnic trzy, z których w jednej błoną s[z]klana z kratą żelazną u drzwi zamek wewnętrzny a do dwóch piwnic drzwi z [wrzeczadkami¹⁰] y z zaszczepkami do zamykania; do dwóch pieców drzwiczki żelazne dwoje Poprawi [...] ręce wszedszy w tę sień izba do niej drzwi stolarskiej roboty z zamkiem wewnętrznym w której błon szklanych dwie z kratami żelaznymi obicie w koło [pułatlasu] czerwonego y zielonego z Franzlami którego obicia wszerz łokci pięć ćwierć a wzdłuż w koło izby łokci trzydzieści i trzy ćwierci sztuk pięć zasłony do okien zielone Mucharowe w niej obrazów cztery piece polewany tuż [...] posadzka marmurowa w niej stół [przykuty] szpalerz włoską w pasy zielone i czerwone z tej izby komnata do niej drzwi z zamkiem wewnętrznym w tej komnacie obicie w koło.

Z tej sieni drzwi wielkie na wschód do pałaców górnych idąc z zamkiem wewnętrznym przeciwko którym sklepik pod wschodem do chowania rzeczy także z zamkiem wewnętrznym na tym wschodzie błon szklanych z kratami żelaznymi

⁶ 32,2 m.p. ok. 8 × 9 m, powierzchnia stali stołowej wynosiła ok. 72 m².

⁷ Gruba atlasowa tkanina

⁸ Może być powiązany z herbem „Głowa Bawoła”, choć nie wiadomo, do którego z gospodarzy Błotek mógł należeć. „Skąd wziął – niewiadomie”, wg K. Czarniecki, *Herbarz polski podług Niesieckiego*, Gnezno, 1875–1881, t. 1, s. 148–149. Bawół – symbol szlachetności, mocy, godności, zwłaszcza tego, kto jest opiekunem słabych.

⁹ Tzn. pocięty.

¹⁰ Wrzeczadz – okucie budowlane, zamknięcie drzwi lub bramy, element w formie sztaby z otworem współpracujący ze skobem służący wraz z nim do mocowania kłódki, czasem w formie krótkiego łańcucha służącego do zamykania drzwi od wewnątrz.

pięć, do Sali wchodząc drwi weneckiej roboty z zamkiem [k. 4v.] wewnętrznym. W tej sali błon s[z]klanych wielkich pięć z okiennicami kurtyny¹¹ złocistymi weneckimi obita wkoło, które kurtyny wszerz łokci cztery ćwierci, a wzdłuż wkoło sali łokci 52 i pół, sztuk piętnaście, nad którymi kurtynami obrazów wielkich i małych 54, zasłony do czworga drzwi w tej sali antyporty nazwane szkarłatne, różnym atłasem w kwiaty z figurami haftowane i z herbami: pułmiesiace i gwiazdą sztuk jednanych cztery¹². Ganek malowany dla muzyki złocisty i strop na tym ganku pozytyw. Do tego pozytyu skrzynia niemała drzewiana żelazem okuwana. Służba do nalewania malowana, w której szaf dwie zamczystych. W tej szali stołów przykrytych spałaczmi włoskimi w słupy zielone i czerwone cztery. Te szpalerze wzdłuż łokci 40, sztuk cztery. Posadzka w ni[m] marmurowa do dwu pieców, drzwiczki żelazne. Wszedszy w tę sale po prawej ręce izba, do niej drzwi stolarskiej roboty z zamkiem wewnętrznym, w której błon s[z]klanych wielkich cztery z okiennicami. Piec polewany biały, w niej obicie wkoło wenecki brochatelle wielkim wzorem, w kwiaty czerwone, na dnie żółtem. Lisztwy wkoło nich we śródku błękitnych, floresów którego obicia wszerz łokci pięć i czwierć, a wzdłuż wkoło łokci 31 i ćwierci sztuk siedm, ósma sztuka burato nad którym obiciem obrazy 45, stół jeden z szufladkami adamaszkim żółtym na złotym dnie z fran[d]zlami jedwabnemi, barcanem podszytym czerwonym, przykryty, [k. 5] którego adamaszku łokci sześć i po drugi stolik mały szpaleją włoską w słupy zielone i czerwone [przykryty], który wzdłuż łokci trzy; stółek aksamitny czarny.

Z tej izby alkierz. Do niego drzwi stolarskie z zamkiem wewnętrznym, w nim błon s[z]klanych z okiennicami dwie, do jednego okna zasłona półjedwabna, czerwona. W tym alkierzu komin z wilkami włoskiemu ze wszystkimi aparatami do nich należącymi.

Obicie wkoło kurtynami weneckimi¹³ skórzanymi złocistymi, których kurtyn wszerz łokci cztery a wzdłuż łokci 21, sztuk cztery i z tem co pod oknami obrazów z figurami różnymi małych i wielkich sześć z których sztucznych trzy; stół marmurowi fladowaty, drugi stół hebanowy, kością sadzony;

Łózko włoskiej roboty orzechowe weneckie z gafkami złocistymi na którym namitek¹⁴ z fabiszku białego Czerwonego rozmaity Farbą Franszlewkowego jedwabne ze złotem którego namitku sztuk sześć, na wierzchu kapą [p...] ze Materii; w tym Łóżku Materiał bawełniany barchatem czerwonym pokryty jedwabiem przewlekany, wał Atłasowy czerwony karmazynowy poduszek dwie haftowane złotem srebrem. Posadzka w tym Alkierzu Marmurowa.

Z tejsze Izby Komnata drzwi do niej dwoje z zamkami wewnętrznymi stolarskiej roboty błon szklanych wielkich z okiennicami trzy, komin wielki w którym wilki ze wszystkimi aparatami do nich należącymi, szaf wielkich zamczystych dwie.

¹¹ Kurtyna to tkanina dekoracyjna służąca do objania ścian lub rozwieszania na nich.

¹² Herb z półksiężycem i gwiazdami.

¹³ kurtyny weneckie – podnoszone pionowo i układające się w fałdy.

¹⁴ Namitek – tu w znaczeniu: nakrycie.

[k. 5v] Obicie w tej komnacie żółte atlasowe z lisztwami błękitnymi wkoło komnaty, którego obicia wkoło łokci pięć i ćwierć a wszerz łokci trzydzieści trzy y ćwierć sztuk sześć obrazów wielkich i małych cztery; stół wielki atlasem [pstrym], płótnem podszyty [...], którego atlasu wzdłuż łokci cztery y ćwierć. Łóżko weneckiej roboty z[e] czterema figurami na którym materiał biały [dei..kin] wał barchanowy też biały, bawełniany nad tym łóżkiem korona różnych farb; stołków aksamitnych czerwonych sześć; stołków [..ranych] złocistych orzechowych sześć; Skrzynie [...] włoskie pozłociste dwie; skrzyni [juchtem] czerwonym y mosiądzem obite dwie bez zamków.

Z tej Komnaty potrzebna komórka po lewej ręce zaś wszedzy izba do niej drzwi z zamkiem wewnętrznym; w nim błon szklanych wielkich z okiennicami trzy piec polewany biały; szafa jedna wielka malowana zamczysta w tej izbie obicie w koło to jest Kobierców jedwabnych perskiej roboty siedemnaście, stół wielki na nim Koberc jedwabny [pierwszy] stołków wielkich aksamitnych dwa, jeden czerwony drugi wiszniowy, stołków także wielkich półaksamicią obitego sześcioro, dwa stołków mniejszych półaksamicią z fran[z]lami zielonymi po wszystkich pałacach 24. Obrazów w tej izbie wielkich i małych nad obiciem 26¹⁵. Z tej izby kownata do której drzwi dwoje, trzecie do wschodu [k. 6] kręconego z zamkami wewnętrznymi, w ni[m] błon szklanych z okiennicami wielkich trzy; szafa wielka zamczysta; komin z wilkami i aparatami do nich należącymi. Obicie w tej komnacie wkoło pułatlasowe weneckie, błękitne z lisztwami żółtymi, którego obicia wszerz łokci pięć i pół, a wzdłuż wkoło komnaty łokci 40 i ćwierci trzy; sztuk sied[el]m pod oknami Muchaur pomarańczowy;

Obrazów wielkich sześć; stół z szufladami [przykuty], szpalerzą włoską w pasy zielone y czerwone który[ch] wzdłuż łokci cztery i pół; Łóżko weneckiej roboty żelazne złociste z gałkami na którym namit jedwabny; [Materii]prostej włoskiej roboty plotudolu takiejże Materii, na wierzchu korona wielka rozmaitych Figur złocista; w tym namiotku sztuk wszystkich dwanaście płotu tej ze materii sztuczek osm na tym łóżku Materiale Bawełniane Barchatem czerwonym kwiaty jedwabiem przewlekane. Wyszedszy z Sali drzwi wielkie po prawej ręce na wschod[y] idąc na trzecie piętro u których zamek wewnętrzny. Wszedszy na gure sień nad salką do którą drzwi z zamkiem wewnętrznym. Podle tych Dzwri Alkierz z zamkiem wewnętrznym drzwi, w nim błon szklanych z okiennicami cztery, w tej sieni komor trzy zamczystych i błon szklanych [k. 6.ob] z okiennicami [drzwi] po prawej ręce. Do tej sieni wszedszy Sala z Komorkami dwiema pobocznymi; zamek wewnętrzny i drzwi do tej sz[ali]. Naprzeciwko tej sz[ali] druga takasz ze dwiema też Komorkami drzwi do niej z zamkiem wewnętrznym, w których dwu salach

¹⁵ Na początku XVII w. Krzysztof Dorohostajski miał do czynienia z gronem malarzy, rytowników, wśród których Aegidius Sadeler (1570–1629), autor miedziorytu z jego wizerunkiem (1605), kartograf i szytcharz Tomasz Makowski (1575–1630), Jan Rossowski (†1633–1634), drukarz ilustrator *Hippica to jest o koniach xięgi* – dzieła Dorohostajskiego, dedykowanego królowi Zygmuntovi III Wazie, jak właśnie i rezydencja nad Bugiem. Mógł mieć obrazy innych mistrzów holenderskich lub włoskich, a między innymi pędzla Bartolomeusa Sprangera (1546–1611), u którego mieszkał w Pradze wydawca jego dzieła, Aegidius Sadeler.

bloń s[z]klanych z okiennicami cztery; z tey sieni wschod[y] pod samy dach zamczysty y tak się ta Kamienica Dachówką kryta s powietrznikami z Baniami zło-cistymi z wieżyczką; nad jednym Alkierzem Blachą Białą obitą [...];

Naczynie statki w tych pałacach stołów wielkich i małych po wszystkich palatiach jest trzydzieści dwa; Ławeczek zielonych malowanych po wszystkich pa-latach siedemnaście; zedlików małych zielonych malowanych po wszystkich pała-c[i]jach trzydzieści sześć.

ROYAL RESIDENCE ON THE BUG – RECONSTRUCTION OF THE HISTORICAL SPACE

The villa of Blotkow, known by the panoramic view of Brest in 1657 by Erik Dahl-bergh, also mentioned in 1659 in the illustrated publication of the rector at the La-tin school in Hoorn (in the north of the Netherlands) Andreas Cellarius (c. 1596–1665) as a royal palace with a garden featuring an Italian layout, is little known to researchers. The residence was built on the Bug River in the mid-16th century. It was surrounded by water on all sides. Two centuries later, it burned down in a fire, leaving no traces in the course of time. Modern methods to analyze historical space, old plans and cartographic maps by means of QGIS and AutoCad software, allowed an attempt to find the location of the Royal Residence. The article presents an analysis of plans, maps of Brest and Terespol, compares inventories from the AGAD and NHAB collections, comments on the presented historical sources, re-veals the urban space composition around this bridge across the Bug River, which caused changes on both riverbanks in the early 16th century.

Translated by Oleg Medvedevsky